

John Lotz: The Uralic and Altaic Program of the American Council of Learned Societies (1959–1965)

With an Introduction by William Riley Parker. Bloomington, 1966. Indiana University, Bloomington. Mouton & Co., The Hague XII + 45 lap.

Több szempontból is tanulságos könyvecske. Jelentősége elsősorban tudomány-szervezési és bibliográfiai jellegű. Ebben a rövid tájékoztatóban először a megértéshez szükséges keretet vázoljuk fel, azután pedig a folyóirat szakterületének megfelelő részekre hívjuk fel a figyelmet.

Az American Council of Learned Societies európai párhuzam nélküli szervezet; tudománysszervező és koordináló funkciói leginkább a szocialista akadémiákéhoz hasonlít, de nem állami (hanem társadalmi, vagy ahogy ott mondják: „nem haszonra dolgozó magánjellegű”) szervezet. Ez az organizáció — a nálunk is ismert F. H. Burkhardt professzor — elnökének személyében látta el a felügyeletet az uráli és altaji program fölött. A „program” itt körülbelül azt jelenti, hogy — meghatározott kereteken belül létrehozott — tudományos vállalkozás; igen közel áll egy TFFT-főtémához. A vállalkozáshoz a megbízást és a hitelt — szerződés formájában — az Egyesült Államok oktatásügyi hivatala adta egy furcsa törvény alapján. A törvény neve National Defense Education Act. Létrejöttét annak köszönheti, hogy a szovjet úrhajós sikerek behozására az amerikai szövetséges kormány sokoldalú oktatási és tudományos beruházásokat hozott létre 1958-ban. Ebbe a nagy beruházási tervbe mindenestre belefért a nyelvek ügye is; s ennek egy jelentős részeként az uráli és altaji tanulmányok is.

Maga a program tervezése és irányítása (egészen a sikeres befejezésig) a beszámoló szerzőjének, Lotz Jánosnak a munkája. A magyar származású nyelvészprofesszor a New York-i Columbia Egyetemi Urali Tanszékének igazgatója.* A szűkszavú jelentés beszámol a program anyagi vonatkozásairól, tervezéséről, szervezetéről, eredményeiről, valamint az eredményeknek az érdekeltekhez történő eljuttatásáról.

A tervezés nyelvenként és feladatonként történt. A nyelveket három csoportra osztották: az elsőbe kerültek az államnyelvek (magyar, finn, török, khalkha-mongol és koreai); a másodikba a kulturális és politikai szempontból fontosabb nyelvek (köztük egy finnugor nyelv: az észti, és tíz altaji nyelv); a harmadikba a többiek (így a zürjén, votják, cseremisiz, mordvin, karjalai, valamint az osztják, vogul és nyenyec is, továbbá öt altaji nyelv).

A feladat elsősorban tananyagok készítése volt; ez természetesen néha a szükséges alap kutatások elvégzését is megkívánta. A szorosabban vett nyelvészetén túl a nyelvet beszélő nép és az általa lakott terület sokoldalú bemutatását is el kellett végezni, főleg a kisebb nyelvek esetében, ahol ilyen jellegű munkák angol nyelven nem voltak hozzáférhetőek. A tananyagok kiterjedtek a beszélt nyelvre (még magnetofon-szalagokat is készítettek), az írott nyelvre (mindenféle típusú olvasókönyveket állítottak össze), nyelvtanokra és szótárakra. A nyelvek első csoportjára teljes sorozat elkészítését vették célba, a harmadik csoportra pedig legalább egy összefoglaló kézikönyvét.

Magának a programnak részletes kidolgozása és vezetése nem hétköznapi szervezési feladatot jelenthetett. Összesen 124 téma (116 számozott és 8 egyéb téma), 74 kutató és 42 intézmény (öt országból) vett részt a megoldásban. (Felsorolásuk megtalálható a könyv függelékében.) Végeredményben mintegy hat év alatt létrehozták angol nyelven az uráli és altaji kézikönyv-sorozatot, amely részben az oktatást, részben közvetlenül a tudományos kutatást segíti elő. A vállalkozás megmutatta, hogy kellő organizáció és koncentrált tudományos beruházás esetén sikerrel oldható meg ilyen nagyméretű feladat; reméljük, hogy a finnugor anyanyelvű országok saját anyanyelvükön is létre tudnak majd hozni hasonlókat.

A következőkben az uráli nyelvészeti szempontból jelentős tételekre hívom fel a figyelmet. Valamennyi tétel (téma) először sokszorosítottan lát napvilágot; ha azután akad rá kiadó (amely hajlandó kinyomtatni), akkor a xerox-kiadást visszavonják. A felsorolás nagyjából a könyvben adott sorrendet követi.

M a g y a r

1. LOTZ, JOHN, Hungarian structural sketch. Sokszorosított kiadása: Bell and Howell Co., Cleveland, Ohio [a továbbiakban ezt így rövidítem: Xerox]. 217 lap. — Ez Lotz János strukturális magyar nyelvtanának angol nyelvű változata; egyáltalában nem azonos a „Das ungarische Sprachsystem” (Stockholm, 1939) című könyvével. Több részlete megjelent folyóiratokban angolul, illetőleg magyar nyelven is.

2. NEMSER, WILLIAM J., Hungarian phonetic experiments. Xerox 184 lap.
3. ABRAMSON, ARTHUR S.—COOPER, FRANKLIN S.—LOTZ, JOHN—SEAMEN, WILLIAM B., Hungarian X-ray film (in slow motion with stretched sound). A szöveg: Xerox 35 lap + 5 tábla; a film: Psychological Cinema Register, Pennsylvania State University, Philadelphia, University Park, Pa. — Vö. Lotz János beszámolója: MNy. XII, 257 (1966). — A filmet megkapta az MTA Nyelvtudományi Intézete is.
4. NEMSER, WILLIAM J.—JUHÁSZ, FRANCIS S., A contrastive analysis of Hungarian and English phonology. Xerox VI + 216 lap.

Finn

5. AUSTERLITZ, ROBERT, Finnish grammar. Xerox 591 lap.
6. HARMS, ROBERT T., Finnish structural sketch. Bloomington, 1964. Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series [a továbbiakban rövidítve: UAS.], 42. kötet. VII + 105 lap.
7. HAKULINEN, LAURI, The structure and development of the Finnish language. Fordította ATKINSON, John. Bloomington, 1961. UAS. 3. kötet. IX + 383 lap.

Észt

8. HARMS, ROBERT T., Estonian grammar. Bloomington, 1962. UAS. 12. kötet. XI + 175 lap.
9. RAUN, ALO—SAARESTE, ANDRUS, Introduction to Estonian Linguistics. Wiesbaden, 1965. Ural-Altäische Bibliothek, XII. kötet. 123 lap.
10. LEHISTE, ILSE, Consonant quantity and phonological units in Estonian. Bloomington, 1966. UAS. 65. kötet. 73 lap.

Kareliai

11. RAUN, ALO, Karelian survey. Xerox IV + 85 lap.

Permi

12. AUSTERLITZ, ROBERT, Permian (Zyrien—Votyak) Manual. Xerox 182 lap.

Cseremisiz

13. SEBEOK, THOMAS A., Literary Cheremis (Mari) Manual. Megszerezhető a szerzőtől tudományos célra. 292 lap. — Előkészületben van az UAS. sorozatban való kiadása.
14. SEBEOK, THOMAS A.—INGEMAN, FRANCES, An Eastern Cheremis manual: phonology, grammar, texts, and glossary. Bloomington, 1961. UAS. 5. kötet. VII + 109 lap. Ez egyúttal a „Studies in Cheremis” című sorozat 9. kötete is.
15. INGEMAN, FRANCES, An Eastern Cheremis grammar and texts. Megszerezhető a szerzőtől tudományos célra. 210 lap. Előkészületben van az UAS. sorozatban való kiadása.

Mordvin

16. RAUN, ALO, Mordvin manual. Xerox V + 200 lap.

Vogul

17. KÁLMÁN, Béla, Vogul chrestomathy. Bloomington, 1965. UAS. 46. kötet. VIII + 139 lap.

Osztyák

18. RÉDEI, KÁROLY, Northern Ostyak chrestomathy. Bloomington, 1965. UAS. 47. kötet. 132 lap.
19. GÜLYA, JÁNOS, Eastern Ostyak Chrestomathy. Bloomington, 1966. UAS. 51. kötet. 208 lap.

Szamojéd

20. HAJDÚ, PÉTER, The Samoyed peoples and languages. Bloomington, 1963. UAS. 14. kötet. XII + 114 lap.
21. DÉCSY, GYULA, Yurak chrestomathy. Bloomington, 1966. UAS. 50. kötet. XIV + 107 lap.

A felsorolt huszonegy tétel közül a magyar olvasó már jónéhányat nyilván ismer is. A legtöbbnek van valamilyen különlegessége: új anyag, új műfaj, új szempontok, új módszerek, vagy pusztán az angol nyelven való kiadás. A legtöbb monográfia a modern nyelvészet valamely figyelemre méltó irányzatát követi (egészen HARMS transzformációs elemzéséig terjedően).

Bár itt nem említettük őket, fel kell hívnunk a figyelmet az altaji részre is. Ez nekem még több újdonságot jelentett; itt is szerepel a modern nyelvészet (olyan képviselővel is, mint például ROBERT LEES).

A vázlatosan bemutatott program tudományos értékelése csupán az egyes publikált művek alapos tartalmi elemzése után végezhető el. Tudományszervezési szempontból azonban e vállalkozás — már így is — példamutatónak minősíthető.

SZÉPE GYÖRGY

*[Korrektúra-jegyzet.] Lotz János 1967 júliusától a washingtoni Center for Applied Linguistics igazgatója.

Sz. Kispál Magdolna: A vogul igenév mondattana

Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó. 352 l.

A szerző, mielőtt hozzáfogna az igenevek részletes tárgyalásához, pontosan meghatározza, hogy mit tekint igenévnék: „Igenevek... azon különféle képzővel alakult deverbális származékok, melyek igetöbblől és egységesnek érzett toldalékból állnak, melyeknek az igetartalmon kívül akció-, idő- és igenemi vonatkozásuk van, nyelvtani szinonimái az igének, továbbá igei bővítményeket (határozó, tárgy, alany) vehetnek magukhoz” (23). A meghatározás értelmében és egyéb szempontok figyelembe vételével behatóan tárgyalja az *-i*, *-s*, *-ŋ*, *-p*, *-n*, *-m*, *-im* és *-im* képzős igeneveket. Főképpen szűkkörű használatuk miatt mellőzi a *-tal* képzős tagadó igenévet, a *-ke*, *-kät* stb. végződésű „gerundium”-ot és az összetett képzővel alakult deverbális névszókat (23). Nem elvi megfontolásból, hanem a terjedelem korlátozása miatt maradt ki az infinitívusnak, a határozóragos és a névutós igeneveknek a tárgyalása, továbbá a főnévvé, melléknévvé és névutóvá vált származékoknak, valamint a képzőjükben különböző, funkciójukban azonos igeneveknek (nyelvtani szinonimáknak) összefoglaló bemutatása (24).

Sz. KISPÁL MAGDOLNA azokhoz a kutatókhoz tartozik, akik határozottan állást foglalnak a szerinti legvalószínűbb lehetőség mellett. A szerző minden oldalról megvilágítja a vitás kérdéseket, nyomós érvekkel bizonyítja álláspontját. Ha ily módon kifejtett elgondolásával nem értünk is mindig egyet, annyi bizonyos, hogy kénytelenek vagyunk újból megvizsgálni, helytállóbb érvekkel alátámasztani, esetleg módosítani vagy kevésbé kétségtelennek tartani eddigi nézeteinket.

Az egyes igenevek tárgyalása során a szerző először a képző hangalakjával és szerepével kapcsolatos kérdéseket igyekszik tisztázni. Ezután részletesen foglalkozik az igenév mondattanával, s jól megválasztott példákon szemlélteti a cselekvő vagy szenvedő értelmű használatot, ismerteti az igenév különféle (jelzői, állítmányi, alanyi) alkalmazását, befejezésül könnyen áttekinthető összefoglalást ad az illető igenévről.

Az *-i* képzős igenév. — Az *-i* igenévképző a vogulban a jelentő mód jelen idejének a jelévé vált. A régebbi szövegekben előfordul eredeti igenévi funkcióban is (kb. 200 esetben), pl. *vittē uji xār lē'in* 'vízben úszó hím evet' (31). Egyéb használata ritka és kétes, igenévi használata a századforduló tájára teljesen elavult (37).

Az *-s* képzős igenév. — Az *-s* a szöveggyűjtések korában már nem igenévképző, hanem a cselekvő igeragozás jelentő mód múlt idejének a jele (40). Igenévi alkalmazásban rendkívül ritka. Ebből az következtethető, hogy talán hamarabb és még teljesebben átlépett az ige kategóriába, mint az *-i* származék (41). A tanulmány témája szempontjából tehát itt még az előbbinél is kevesebb probléma merül fel. A szerző véleménye szerint a szinte csak egyetlen nyelvjárásra szorítóköző *-s* igenévi szerkezetek nagy része hamis analógia terméke is lehet, akárcsak a magyarban a *kivánták szociális reform, a felhoztuk példa* stb. (41).

Az *-ŋ* képzős igenév. — Ebben a részben igen érdekes vogul—magyar összehasonlításokra adódik alkalom. Sz. KISPÁL MAGDOLNA szerint a képző túlsúlyra jutott denominális szerepével magyarázható, hogy gyakran jelentkezik valamely más igenévképzővel alakult származékon, mégpedig anélkül, hogy képzőbokrot alkotna vele. Pl. *lūliñ mā* 'magas helyet' (*lūli* 'áll[ó]') (43). Az elgondolás helyesnek látszik, s ez esetben a fenti példa szó szerinti fordítása ez lenne: *állós hely* vagyis „kiálló” hely. Ha ezt a

helyesnek látszó elgondolást a példák zömére kiterjesztjük, akkor az *-ŋ* ma már voltaképpen alig-alig szerepel deverbális képzőként, és az azonos jelentésű magyar *-s* képzőhöz hasonlóan nem közvetlenül az igéhez, hanem csak másodlagosan egy másik igenévképzőhöz járul, ilyenformán: *harapó-s*, *mosolygó-s*. Hasonlóképpen kapcsolódik a magyarban az *-s* képző a múlt idejű *-t*, *-tt* igenévhez is: *jártas*, *viseltes*, *kopottas*. Ugyanezt a vogulban is megfigyelhetjük, ahol az *-ŋ* a múlt idejű *-m* igenévhez is járul, de a szerző a *-m* + *-ŋ* kapcsolatot a képzőbokrokhöz sorolja ebben a tanulmányban nem tárgyalja.

Sz. KISPÁL MAGDOLNA ugyanitt azt írja, hogy a *lúnt-sak*, *väs-sak mäsiv̄ jän* 'lúdbél módjára, récebél módjára kaeskarings folyóhoz'-féle kifejezésekben (46) (amelyekben a „módjára” csak fordítói betoldás), a bővítmény és az igenév viszonya nem világos. Szerintem a magyar *ködkemény fekvőhely*, a *mézédes körte* érthetővé teszi a *lúdbélkanjargós folyó* kifejezést.

A szerző az *-ŋ* szűkkörű, hangfestő jellegű használatával, továbbá a *-p* és a *-n*. képző térhódításával indokolja az *-ŋ* deverbális igenévképző szerepének visszafejlődését (49).

A *-p* képzős igenév. — A *-p* képzővel kapcsolatban tárgyalt számos érdekes kérdés közül különösen kettőt emelek ki. Az első a *-p* képző funkciójának változása, módosulása. A gyűjtött szövegek tanúsága szerint nem olyan régen az egész vogul nyelvterületen használatos volt mint melléknévi igenévképző. Ebben a minőségben a folyamatos cselekvés igeneve; legtöbbször cselekvő értelmű (53–4). Igenévi szerepe fokozatosan háttérbe szorult, különösen az északi nyelvjárásokban, ahol szinte teljesen a *n*. vette át tőle ezt a szerepet.

A másik érdekes kérdéssel azokban a kifejezésekben találkozunk, amelyekben az igenév a létige származéka. Ez a szerkezet megfelel a magyar *nap levő-féléknek*, úgyhogy a különféle változatok értelmezése a magyarra is felvilágosítást nyújt (57).

A *-n*. képzős igenév. — Míg az előbb említett képzők csak szűk körre, bizonyos kifejezésekre, szerkezetekre, egyes nyelvjárásokra szorítkoznak, addig az „egész vogul nyelvterületen általános a *-n*. igenévképző... A *-n*. toldalék a szöveggyűjtések korában a folyamatos (jelen idejű) melléknévi igenév képzője. Az előző fejezetben tárgyalt, ugyancsak közvogul *-p* toldalék szintén ilyen participiumot képez. Eleve valószínűnek kell tartanunk, hogy a kettő különböző formáns ebben az azonos funkciójában nem egykorú” (67). A szerző nyomós érvekkel bizonyítja, hogy a kettő közül a *-p* volt eredetileg a folyamatos melléknévi igenév képzője.

Sz. KISPÁL MAGDOLNA az előző négy igenévvvel összesen 38 oldalon foglalkozik, ezzel szemben a *-n*. képzős igenevet 125 oldalon tárgyalja. Ez is mutatja a *-n*. igenévképző rendkívüli fontosságát, elterjedtségét a vogul nyelv életében, hiszen még a szintén igen fontos *-m* igenévképző is csak 77 oldalnyi helyet kapott. Ez a 125 oldalra terjedő szakasz a vogul, ezenfelül az ugor, sőt a finnugor mondattani, jelentéstani kutatásoknak gazdag forrása. A szerző a megfelelő magyar példák bőséges idézésével a mai magyar nyelvérzék számára is teljesen érthetővé teszi az első pillanatban különösnek tetsző kifejezéseket.

Sz. KISPÁL MAGDOLNA a *-n*. képző különféle funkcióinak beható vizsgálata után arra az eredményre jut, hogy „közülük a határozói volt az elsődleges, a többi mind abból származtatható” (70). Ezt az álláspontot valószínűvé teszi a rokon nyelvek tanúsága (magyar *-ni* infinitívus stb.), az *-n*. képzős igenevek gyakori határozói használata, s az a tény, hogy régebben a *-p* töltötte be a *-n*. mai jelzői szerepét. A *-n*. igenév határozói funkcióját (célhatározó, részeshatározó stb.) vizsgálva a szerző arra a megállapításra jut, hogy a *-n*. igenév nem participium volt eredetileg, hanem gerundium. A szerkezetűpusnak a magyarban többnyire az infinitívus + *való* összetétel felel meg (*ennivaló*, *látmivaló* stb.), s ez is egyik bizonyíték a képző eredeti gerundium volta mellett. Megerősítik ezt az értelmezést azok a mondatok, melyekben a bővítmény részeshatározó, különösen ha a részeshatározó egyúttal ragozott személyes névmás. Ezek mintájára részeshatározónak vehetők teljesen hasonló mondatokban az alapalakban álló egyéb névszók is. Pl. *uj xujné námék piti*... 'állatnak feküdni puha fészket [raktam]' (81).

A szerző több oldalon foglalkozik az igenévi figura etymologicával (*látni láttam*, *kérve kér* stb.), s megállapítja, hogy ezek a szerkezetek különösen jellemzők a finnugor nyelvekre (97). Egy másik, többé-kevésbé azonos vogul és magyar szerkezettel kapcsolatban valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a *-n*., ill. a *-ni* igenéven itt egy olyan ősi történeti foka őrződött meg, amely még nem volt infinitívus, hanem mindkét nyelvben csupán esetragos nomen actionis. A magyarban a további fejlődés során egyre közelebb került az igekategóriához, úgyhogy a nyelvelékes korszakra már teljesen főnévi igenévvé vált. A vogulban viszont igen sokáig megtartotta gerundiumi értékét, majd átcsapott a névszói kategóriába... (93).

A jelzői funkciót nyert *-n.* igenév fokozatosan kiterjesztette ezt a szerepét a *-p* rovására. A *-p* képzőt ugyanis szinte kizárólag cselekvő értelemben használták. Nem volt tehát olyan participium, mellyel a jelzett szóhoz való passzív viszonyt ki lehetett volna fejezni. A *-n.* gerundium viszont, leggyakoribb célhatározói szerepében jelzőként fölfogva, csakis passzív értelmű lehet. Így a nyelvközösség a gerundium jelzői használatában készen kapott egy olyan kifejezési lehetőséget, amilyennel eddig nem rendelkezett (114). Az így participiummá vált gerundiumot azután cselekvő értelemben is kezdték használni. A cselekvő-szenvedő használat aránya kb. 1 : 2, s a szerzőnek a cselekvő értelmű *-n.* igenév jelzői használatára hozzávetőleg 900 adata van.

Az igenév a létige származékaként magyar vonatkozásban is igen érdekes szerkezetet alkot. A szerkezet bővítője többnyire határozó pl. *pűškä-kivért älné vitél 'a hordóban levő vízzel'* (120), de gyakran áll alapalakban is (*näj älné süvün xjitel 'napfényes boldog napot'*). Az utóbbi a *nap levő színöd-féle* magyar kifejezés pontos megfelelője (122). Sz. KISZÁL MAGDOLNA a sokat vitatott szerkezet eredetének megoldását a nyomósításban látja. Véleménye szerint elsődleges az alapalak. Ennek adott nyomatékot a létige, amely azután az elszaporodó határozói bővítőményeket a létige jelen idejű melléknévi igenévének segítségével kapcsolta jelzőként a jelzett szóhoz (127).

A *-n.* igenév szenvedő értelmű jelzői használatban lehet céljelző: *ajné vit 'ivó víz'* (135); mértékjelző: *näl liné päsné 'nyíllövő távolságra'* (136); állapotjelző: *namä läwältanē... 'neve emlegetett... [folyam]'* (142–43); egyéb: *älpel võwné jirém-aul 'reggel követelt áldozatomat'* (148). A szerző a mértékjelzővel kapcsolatban foglalkozik a magyar *-nyi (jártányi)* képzővel, az állapotjelzőnél megemlíti a *vére hulló, magva váló-féle* kifejezéseket. Az egyebek közt tárgyalja azokat a szerkezeteket, amelyekben az igenévének (felfogása szerint) alanyi bővítőménye van. Ez a *-n.* igenév szenvedő értelmű jelzői használatának leggyakoribb típusa; ezt mintegy 800 adat igazolja (149).

A magyarban is használatos *ló forgató malom, barom járó föld, farkas ordító tél-féle* szerkezetekről van szó. Vogul példák: *nē minné nēyn sam... 'nő járó nős vidék'* (155), *äskén ünlenē... kwol 'atyácskád lakó... ház'* (155), *khatel kälänne ur 'napkelő táj'* (157). A szerző nézete szerint fölépítésre teljesen azonos ezzel, s elvileg azonos módon ítéendő meg a *madár látta kenyér-típus*, függetlenül az igenév akciómínőségétől (149).

Lehet a *-n.* igenév a mondatban birtokos jelző: *xum tawné suj 'ember vezése zaja'* (163) és állítmány is: *vit-xulén ta'ülä sältne 'ím teli van belement vízi hallal', tkp.: 'vizi hal által tele van mence'* (169).

Talán még érdekesebb a *-n.* igenév alanyi szerepe. A szerző véleménye szerint „az igenév alanyi funkciója másodlagos, az állítmányiból fejlődött úgy, hogy a nyelvtani alakban eleve benne rejlő határozatlanságot külön igével kifejezték, s utólag az igenévi állítmány mögé vetették” (177). Pl. *uos unlnét nangi 'úgy látszik egy város áll'* (176). Persze ennek a mondatnak számos „hű” fordítása lehetséges magyarul: *város állása, állta, állnifa] látszik*. A szerző hosszasan tárgyalja ezt a típust, és találóan így jellemzi: még nem határozottan alanyi, de már nem határozottan állítmány, hanem egyszerre mind a kettő (180).

A *-n.* igenévének tárgyi funkciója is van, ami „ritka ugyan, de nagyon fontos, mert a magyar kettős tárgyú szerkezetek megfelelőjének mutatkozik” (184–5). Pl. *xjätälém ütimate at väyem = nappalomat esteledni nem látom* (183).

Tüzetesen foglalkozik a szerző a *-n.* képző magyarázatával (185–92). Ismerteti a különféle véleményeket, s az alábbi eredményre jut: „Mind e megfontolások, valamint a más hangelemekből álló egyéb finnugor nyelvekbeli infinitívuszok szerkezetének tanúsága alapján a vogul *n.* képzőt az egész uráli nyelvcsaládban kimutatott *n* deverbális névszóképző... és egy latívuszi rag kapcsolatának tekintjük... Ez az igenév történetileg nem participium, sem valamely más nomen deverbale, hanem ragos, megkövült végződésű határozói igenév, gerundium” (188–9). „... A vogul *-n.* igenév eredeti funkciója nem melléknévi (participium), hanem határozói (gerundium) volt.” (192) „Bizonyosan volt a folyamatnak olyan szakasza, mikor az igenév egyidejűleg szerepelt mint gerundium, participium és névutós nomen actionis; sőt tulajdonképp még most is ez a helyzet” (190). Ezt az ősi állapotot őrzi az a körülmény is, hogy a vogulban a „belső determinációnak” (alanyi, tárgy, birtokos) ma sincsenek alaki kitévői (190).

Az *-m* képzős igenév. — Az *-m* participium elsősorban a befejezett cselekvés igeve. Állhat cselekvő értelmű használatban: *kwän-minem kit khum 'a kiment két ember'* (203), és szenvedő értelmű használatban: *nölä siltém pärén-jewér 'orra hasított táltoscsikót'* (209). Az utóbbit (állapotjelző szerkezet elnevezéssel) részletesen fejtegeti KERTÉSZ MANÓ lélektani magyarázatát fogadja el, és az *agyafürt ember-féle* szerkezetet erre a formára vezeti vissza: *fürt agy ember* (212).

Még tüzetesebben tárgyalja az úgynevezett *madárlátta-*, *istenadta*-féle szerkezeteket. Ismerteti a szerkezetekre vonatkozó kétféle felfogást: a) birtokviszony, b) predikatív viszony (229). — A második feltevést a szerző a vogulra nézve azért nem látja igazolhatónak, mert szöges ellentétben áll azzal az alapvető uráli és vogul szórendi törvénnyel, hogy az állítvány helye a mondat végén van. A predikatív viszony lehetőségét részletesen cáfolja, míg a birtokviszony lehetőségét röviden elutasítja azzal a megokolással, hogy az igenév (vagyis a „birtok”) nem személyragos. Mindenesetre igen nagy pozitívum a szerkezet lényegének tisztázásával kapcsolatban a szerző azon megállapítása, hogy a szórendi törvény kizárja a predikatív viszony lehetőségét. Ez a megállapítás viszont nem engedi meg [az] *ember mondott szó* feltételezett képletszerű kifejezés mondattani variálását (232), vagyis az *ember* ebben a mondatban, ilyen szórenddel, nem lehet sem alany, sem részeshatározó (az utóbbi szintén szórendi szabály miatt).

Az *-m* igenév állítványként mindig a mondat végén kap helyet, s a lezárt múlt folyamat kifejezője (239). Túlnyomórészt cselekvő értelmű. Általános érvényű módbeli vonatkozása azt fejezi ki, hogy a benne jelölt igetartalom nem a beszélő jelenlétében ment végbe, csak tud róla, csak eredményeit látja (253). Ebből azt következteti a szerző, a természeti történések kifejező igék *-m* participiumát használták először állítványként, s ebben a használatban tapadt hozzá a nem-látottság képzelete (259).

Az *-m* igenév gyér alanyi használata (főleg a *hallik*, *látszik* ige mellett) másodlagosan keletkezhetett az állítványi szerepből (263). Tárgyként használva még ritkább: 20 adat (264). A határozói használat (15 adat) az *im.* határozók analógiás hatásával magyarázható (269).

Az *-im* képzős igenév. — Az *-im* igenév egyetlen mondatbeli szerepe a jelzői. Ritkán fordul elő (csak az északiban), összesen mintegy 200 (részben fonetikai eredetű) adat van rá. Pl. *pukhít jáktim elem-çalés* 'köldöke vágott ember' (270). — Igenemi vonatkozása szenvedő. Mondattani viselkedése arra vall, hogy a képző *-i-* je funkcióis elem, mégpedig a passzívum jele. Gyér előfordulását a szenvedő értelmű *-m* participiummal való jelentésbeli azonosság magyarázza (276).

Az *-im.* képzős igenév. — Az *-im.* olyan határozói igenevet képez, mely egy előzőleg lefolyt cselekvés eredményeként bekövetkezett állapotot fejez ki (196). Az *-im.* igenév az adatok kb. háromnegyedében határozó, egynegyedében állapotjelölő állítvány (276). A szerzőnek talán ezzel az igenévvel lehetett legnehezebb dolga. Meg kellett oldania azt a feladatot, hogy fényt derítsen egy olyan nyelvi elemre, amely minden nyelvjárásban más formában jelentkezik; olykor jelentős hangtani, alaktani és jelentéstanai változáson ment keresztül, némelyik nyelvjárásból meg el is tűnt.

Az *-im.* igenév állítványként legtöbbször személyrag nélkül áll; kettős számú és többes számú alany esetén fölveszi a megfelelő számjelet (277). Az *-im.* állítványok több mint négyötöde szenvedő jelentésű (284), rendszerint a beszélő szempontjából egyidejű állapotot jelöl (287). Ilykor a létigével együtt alkot állítványt (292). Példák: *lāñχā pūwīlimé* 'útja meg van bűvölve' (284); *masχatim āli* 'Fel van öltözködve' (293).

Az *-im.* igenév határozói szerepben nem őrizte meg eredeti igenemi vonatkozását; sőt a szenvedő jelentésű határozók csupán kis töredékét teszik a cselekvő értelműeknek (300). Lehet állapothatározó, módhatározó, időhatározó, okhatározó stb. Példák: *χajtne tul silimé ünli* 'a futó felhő ketté szelve üledik meg rajta' (302); *χolít kwālimé tañχ nakiti* 'reggel fölkelvén rénpatakát szabadal' (306).

Rendkívül érdekesek az *-im.* képzős határozók mondatértéketi tanulságai (324—32). Ezek a határozók feltűnő önállóságra tettek szert a mondatban. Ezért az *-im.* igenév, a szerző találó megjegyzése szerint, „mellékmondati módtónék” tekinthető (326). A fejlődés azonban megállt ezen a fokon; az *-im.* szerkezetek nem váltak igazi, kötőszós, szabad mondatrendű mellékmondatokká, hanem megmaradtak átmeneti kategóriának bővítőmény és mellékmondat között (332).

Számottevően megkönnyíti a kutatók munkáját az ősi vogul igenévrendszer áttekintése (340—6), ezen belül az igenevek funkció szerinti megoszlásáról adott táblázat (344—5). Hasznos a német nyelvű összefoglalás.

A vogul igenevekkel eddig csak alkalmilag, más alak- vagy mondattani kérdések tanulmányozása során foglalkoztak a kutatók. Inkább részletkérdéseket tárgyaltak. A vogul igenévrendszer egészében még nem volt vizsgálat tárgya. Ezt a hiányt pótolta most Sz. KISPÁL MAGDOLNA. Az a kutató, aki tüzetesen áttanulmányozza a könyvet, bizvást elmondhatja, hogy mindenre kiterjedő képet kapott a vogul igenevek rendszeréről.

A könyv szép kiállításban jelent meg. A nyomdai elrendezést dícséri, hogy az áttekintés a sok alcím ellenére sem okoz nehézséget. Sajtóhiba alig fordul elő.

SZEPESY GYULA

Julius Mägiste: Värmlandfinska ortnamn I

Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanorum Litterarum XXX(1).
Helsinki, 1966. 429 l.

A svédországi és norvégiai ún. värmandi finnek a XVII. század elején vándoroltak ki Savoból és a keleti Häméből. Lakatlan területekre, erdőkbén telepítették le a mintegy 3–4 ezer főből álló csoportot a svéd–norvég határ vidékén. A kezdeti adómentesség és kedvezmények nem tartottak soká. A helyi közigazgatás és a szomszédos svéd lakosság ellenségesen viselkedett a másnyelvű lakosság iránt, a század közepén már eltították őket a fakitermeléstől, kötelezték őket a svéd nyelv használatára, egy részüket Amerikába vitték az első svéd telepesek. A megszorító és elnemzetietlenítő törekvések, valamint a nagyon gyakori vegyes finn–svéd összeházasodás miatt úgy látszott, hogy 1700 körül teljesen földszívódtak minden tekintetben a környező svéd lakosságba. A XIX. század elején ezért szinte újra felfedezte őket Gottlund, aki még jelentékeny számú finnül beszélő lakosságot talált itt. Számuk még századunk elején is több százra volt tehető. A skandináv környezetben azonban lassanként teljesen elsvédesedtek, ma már ez a népcsoport nyelvi-leg kihaltnak tekinthető. Nyomaik csak szubsztrátum-szerűen mutathatók ki a közép-svéd és norvég nyelvjáráások tájszóanyagában, valamint a vidék földrajzi neveiben. A nyelvi-leg teljesen elsvédesedett lakosság is megtartotta azonban a finn eredetű helyneveket, és éppen a most ismertetendő munka mutatja, hogy milyen meglepően nagy mennyiségű ez a névanyag. Noha az első kötet betűrendben csak az M betűig bezárólag sorolja föl a földrajzi neveket, ez a rész is háromezernél jóval több nevet tartalmaz.

A värmandi finnek mai nyelvéről, számukról, a környező svéd nyelvjárásokra való hatásáról éppen a tudós szerző érdeméből vannak részletesebb ismereteink. Ide vonatkozó fontosabb közleményei: *Metsäsuomalaismurteiden nykyisestä vaiheesta* (Helsinki, 1948), *Om värmlandfinska länord i den värmländska dialekten* (Karlstad, 1953), *De värmlandfinska ortsnamnens vittnesbörd* (Karlstad, 1955), *Vermännin sammuvaa savoa* (Helsinki, 1960).

A szerző elsősorban a saját helyszíni följegyzéseire támaszkodik. 1947–50 közt nyaranta Värmlandban gyűjtötte anyagát — ahol lehetett a finn nyelvű lakosságtól. Munkájához azonban felhasználta a történeti anyagot is a múlt század elejétől kezdve. Támaszkodott finn és svéd elődjéinek, kortársainak publikációira, valamint régebbi és újabb térképekre, névtárakra. Régebbi levéltári anyagot nem dolgozott bele művébe.

A munka áll egy előszóból (3–9), bevezetésből (11–39) valamint a szótárszerű névjegyzékből (40–428). Az előszó röviden tájékoztatja az olvasót a mű keletkezésének körülményeiről, a gyűjtés módjáról és idejéről, a többi forrásról, megelőző munkákról stb. A bevezetés elsősorban a finn > svéd hanghelyettesítéssel foglalkozik. A svéd gyűjtők ugyanis a helybeli svéd lakosságtól vagy a kényelvű finnektől svédül kérdezték az adatokat, és így ezeknek egy része svéd alakjában van csak följegyezve. Maga a szerző is gyakran jegyzett föl helyneveket svéd lakosságtól is, hiszen századunk közepén már számos helyen csak svédül tudtak, noha a földrajzi nevek finn eredetűek. Így is nagyon sok a vegyes helynév. A helynevek ugyanis legtöbbször (akárcsak nálunk) két- vagy több-eleműek. Az összetétel második tagja rendszerint földrajzi köznévi (pl. 'tó, folyó, domb, falu, öböl, erdő' stb. jelentésű szavak). Ilyenek pl. *akkalamūra*, amelynek első tagja a finn *akka* 'öregasszony', a *-la* a legközönségesebb finn helynévképző (tehát kb. 'öregasszony tanyája'). Az utótag pedig a svéd nyelvjárási *myra* 'mocsár'. Vagy a *haigara-bekken* első tagja a finn *haikara* 'golya', a második tag pedig a svéd *bäcken* 'patak' stb. Nem ritka a kettős átvétel svéd > finn > svéd, tehát mikor a betelepülő finnek egy svéd jövevényszót átvettek, beépítették valamelyik helynevükbe, és ez a lakosság elsvédesedése után finnes alakban került vissza a svédbe.

Mint arra olyan sok más példát is hozhatnánk többek közt svéd > finn és szláv > magyar vonatkozásban, az átvevő nyelv régiesebb (átvétel korabeli) alakokat őrzött meg, mint az átadó nyelv mai formája, pl. *huülü-kiv*. Az összetétel első tagja a svéd *hwile* 'pihenő' átvétele, a második tag a finn *kivi* 'kő' nyelvjárási alakja. A mai svéd elnevezés *Vilstenarna*. Ugyanígy a *Huitti* egy régebbi svéd *hwit* átvétele. A falu svéd neve ma *Vitsand* 'fehérhomok'.

Bő tere van a népetimológiának is. Az összetett finn földrajzi nevek első tagja gyakran áll genitivusban (pl. *Heikintorppa* 'Henrik kunyhója', *Järvenpää* 'tőfő', *Jätinhauta* 'óriás sírja', *Kylänlampi* 'falu tava'). Ennek a végződése *-n*. Az elsvédesedett nevekben néhányszor fölcserélődik az *-ing* ~ *-ung* svéd melléknévképzővel (pl. *Kettungpää* <

fi. *Ketunpesä* 'rókalyuk'). A finn nyelvjárás *-lammi* (~ fi. ir. *lampi* 'pocsolya, kis tó') néhol átváltozik népetimológiával *-land* 'föld' utótaggá. Furesa alakulása a *Holland* helységnev. Eredetileg *Hobilampi* volt. Első tagja a svéd *häll* 'lyuk, pocsolya, kis tó', második pedig az azonos jelentésű finn *lampi* ~ nyj. *lammi*. Olyan kétnyelvű „szótári” összetétellel van itt dolgunk, mikor az összetétel mindkét tagja ugyanazt jelenti, csak két különbözőben. Ilyenek a magyar *Ácsteszer* (m. *ács* + szl. *teszer* 'ács') vagy *Guraszáda* (rom. *gură* 'szád, völgybejárat' + m. *szád* 'ua.') vagy a szicíliai ol. *Lingua* *glossa* (lat. *lingua* 'nyelv' + gör. *glossa* 'ua.').

A kétnyelvűség és a lassú teljes elsvédesedés miatt számos variánst is találunk, pl. *Filpumpuro* ~ *Vilpumpuro*.

A szócikkek hosszúsága természetesen változó, hiszen egyes földrajzi nevekhez nem kell sok magyarázat, mindkét (vagy több) elemük teljesen világos (a neveket irodalmi nyelvi alakjukban közlöm) pl. *Atajärvi* 'alsó tó', *Etelälampi* 'déli pocsolya', *Haapamäki* 'nyárfadomb', *Itäsuo* 'keleti mocsár', *Juusela* 'József-tanya', *Jänispelto* 'nyúlmező', *Karhukorpi* 'medve-erdő', *Lehmäniitty* 'tehénkaszáló', *Matinaho* 'Mátyás parlaga' stb.

Gyakran azonban a torzulások, népetimológiás átalakulások megnehezítik a névfejtő munkáját. A *Junkisuo* például annyit is jelenthetne, mint 'kés-láp'. A *junki* tájszó, amely a *puukko*-nál kisebb kést jelent, Värmlandban is ismeretes. Ez a név is lehetséges, de nehéz volna a névadás lélektani okát földeríteni. Ezért a szerző megemlíti, hogy talán a *Jónás* név becéző *Jong* (olv. *jun*) népetimológiás átalakulása rejtőzik a helynév előtagjában. Ezt a föltevést az is valószínűsíti, hogy a környéken van egy *Juunaksensuo* 'Jónás mocsara' is. Előfordul természetesen az is, hogy valamelyik földrajzi név vagy annak egyik tagja ellenáll minden megfejtési kísérletnek. A magyar olvasót inkább az lepi meg, hogy ezek száma milyen kevés.

Máigste professzor könyve imponálóan gazdag nyelvtudományi anyagával nemcsak a finneknek és svédeknek értékes mű, hanem módszertani szempontból nekünk is sok tanulsággal szolgál. Egyben figyelmeztető, hogy eléggé elhanyagolt névtudományunkkal is többet törődjünk. Régi földrajzi neveink föltárásában korszakalkotó munkát végez GyÖRFFY GYÖRGY (Az Árpád-kor Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963—66), megjelentek Zala megye jelenkori földrajzi nevei. Ezekre méltán lehetünk büszkéek, de még nagyon sok az adósságunk az adatok föltárásában és közzétételében. Egy nagy, összefoglaló monográfia megírásához még igen sok előmunkát szükséges.

KÁLMÁN BÉLA

Tamás Lajos: Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen

Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó. 936 l.

1. TAMÁS LAJOS akadémikus régóta várt könyve több évtizedes munkásság eredménye. Szótárában nem kevesebb mint 2800 címszó szerepel. Ezek közül csak 195 tartozik a román köznyelv szókincsébe (felsorolásukat a 6—7. lap alján találjuk), a 93 százalékot kitevő zöm pedig tájszó. Ez a tekintélyes mennyiség így is soknak tűnhet, pedig a szerző bizonyos területeken még le is mondott arról, hogy a rendelkezésére álló anyagát közölje. Nem foglalkozik pl. a teljesen valószínűtlen etimológiák közlésével, még akkor sem szól a magyar és a román nyelv egymástól függetlenül átvett szláv, illetve oszmán-török elemiről, ha ezek közül egyeseket az erdélyi románság esetleg magyar közvetítéssel másodlagosan is átvett (szójegyzékyszerű felsorolásuk a 11. laptól található).

Az anyagbőségre vezethető vissza az is, hogy csak válogatást kapunk azokból a latin elemekből, amelyek a kancelláriai nyelvhasználatból kerültek át az erdélyi magyar, innen pedig a román népnyelvbe, pl. *arhivarăş* 'levéltáros', *cvitălu* 'befizet', *profădălu* 'intézkedik, eljár' (ezek közül az első címszóként szerepel, a többi sok egyébvel együtt csak a Bevezetés megfelelő helyén felsorolásszerűen). Ezt vesztéségnék könyvelhetjük el, továbbá azt is, hogy a szerzőnek le kellett mondania azon nemzetközi műveltségzők részletes tárgyalásáról, amelyeket a magyar nyelv, természetesen elsősorban Erdélyben közvetített a románságnak. A közromán *reumatism* mellett a *reumă* erdélyi előfordulása, a *zebră*-nak az erdélyi származású Sincsei műveiben való első megjelenése, a már hangalakjában is magyar népnyelvi jellegzetességet mutató *corelă* 'kolera' feltétlenül e mellett szól. Mindezek azonban és még sok hasonló nem került be a szótár címszavai közé, csak

a kötet elején van felsorolva (15–16). Annál is inkább sajnálhatjuk ezt, mivel TAMÁS a többszörös etimológia/ elvét alkalmazva más esetekben — és ezt a megoldást tartjuk a szerencsésebbnek — részletesen kidolgoz olyan címszavakat, amelyek az irodalmi nyelvbe más úton kerültek be, de Erdélyben mind hangalakjukban, mind speciális jelentéseikben magyar eredetűek (pl. román irod. *mașină* 'gép' ~ erdélyi *moșină* 'gyufa, cseplőgép, mozdony').

E két utóbbi kategória esetében a szerző óvatos — inkább kevesebbet, de kétségtelenül biztosat közlő — eljárás módját van hivatva támogatni, hogy a kötet végén levő rendkívül hasznos szótmutatóban nemcsak a címszavak ábécérendben felsorolt alakváltozatai vagy származékai szerepelnek utalószóként a megfelelő címszóra, hanem a Bevezetés megfelelő lapszámával a címszavak közül kihagyott elemek közül „a legfontosabbak” is. Ezt a takarékoságot nem egészen értjük, hiszen valamennyi, a kötet elején említett szóképzési elemnek a szótmutatóba való felvétele a terjedelmet alig néhány lappal növelte volna. Mindezek esetében a szerző valamilyen irányban állást foglalt, ez az állásfoglalás azonban elsikkad, ha az illető szó sem a címszavak között, sem a szójegyzékben nem szerepel.

2. A szótári adatgyűjtés forrásait és ezek rövidítéseit a 24–47. lapok tartalmazzák. Időrendben első a legrégebbi román szórványokat tartalmazó, Havasalföldről és Moldvából származó egyházi szláv nyelvű kancelláriai oklevelek a 14. század végétől kezdve, ezt követi a román nyelvelmékek sora, sőt a ma élő román írók művei közül is sokat feldolgozott a szerző. A szövegek kiválasztásában az egyik fő szempont az volt, hogy kellő arányban szerepeljenek benne a kárpátokontúli, tehát moldvai és havasalföldi források. A román nyelv magyar jövevényszavainak tanulmányozása azonban természetesen jár azzal, hogy különös figyelmet kell fordítani az erdélyi nyelvterületre. Innen több 17–19. századi kézirat forrás került feldolgozásra, továbbá számos nyelvjárási érdekű szöveg-és tájgyűjtemény, végül ez alkalommal kerülnek nyilvánosságra azok a nyelvjárási gyűjtések, amelyeket vagy maga TAMÁS professzor, vagy tanszékeének munkatársai és hallgatói végeztek. A fenti felsorolás teszi érthetővé, hogyan gyűlt össze az az óriási adatmennyiség, amelyből a szerző a szótárban szereplő 2800 címszó történetét bemutatja, és miért kellett az így kicédulázott anyag egy részének közlésétől az elvi meggondolásokon túlmenően már csak gazdaságossági okokból is eltekintenie.

Szótárunk címszóanyagának a Dictionarul Limbii Române (DLR.) legújabb M-betűs fűzetivel való összevetése érdekes tanulsággal jár. A DLR. forrásanyagának jegyzéke mintegy száz lapot tesz ki, ennek ellenére nem ismeri a következő TAMÁSNál előforduló címszavakat: *magneș*, *maiușfa*, *maivă*, *malombirău*, *mașadic*, *mașlaș*, *mașli* (viszont a DLR. közli a magyarból magyarozott *mașcură*-t), gazdagabb anyagot kapunk a *maioș*, *mandulă*, *manoș* címszavaknál, régebbiről adatható a *majă* és a *marhă*, mint a DLR.-ből kitűnik. Találunk a román akadémia nagyszótárában olyan címszókat, amit az ismeretlen eredetűnek jelez, míg TAMÁS felveti a magyar eredet gondolatát: a *mădări* 'becézget, kényeztet' szót kapcsolatba hozza a magyar *madárral*; ennek *madaram* birtokos személyragos alakja valóban járatos becézőszóként és arra is utal, hogy főnévből képzett igék a románban a megszólítás módját vannak hivatva kifejezni (*a domni*), sőt van ilyen magyar főnévből képzett ige is (*a urămi*).

TAMÁS dokumentációjának gazdagságát a román akadémiai nagyszótár régebbi köteteivel való összevetés még jobban kiemeli; ez azonban mégsem adna helyes képet, hiszen a DAcr. anyaggyűjtése mintegy félszázada már lezárult. E helyett inkább említsünk meg néhány tallózás közben kiragadott tájszót, amelynek magyar etimológiáját tudomásunk szerint első ízben e műben találjuk: *incab* < *inkább* (személyes adatközlés), *intezău* < *intéző* (T. Popovici mai román író egyik regényéből), *labtărtău* < *lăbtartó* (a román nyelvatlasz anyagából), *muzgăti* < *mozgat* (egy nyelvjáráskutató folyóirat anyagából), *niapîc* < *nyápic* (T. Popovici egy másik regényéből), *nyundă* < *nyomda* (folyóirat-közlés és a szerző Békés megyei gyűjtése). Ehhez tömegével tehetnénk hozzá olyan tájszavakat, amelyeknek magyar eredetét az első adatközlő már megadta ugyan, azonban ilyen gyűjteményben most szerepelnek először.

3. A szótár címszavai a mű címének megfelelően kettős természetűek. Az első rész a címszó történetét mutatja be a jelentések és az alakváltozatok időrendi felsorolásával. A több jelentésű címszóknál a megfelelő jelentésnél valamennyi odavágó alakváltozatot is megtaláljuk. A szótár annál is inkább folyamodhatott ehhez az eljáráshoz, mivel a szerző az adat korának, földrajzi helyének és forrásának megadásával az egyes címszavakra vonatkozó teljes gyűjtését közli, így a további kutatás számára szinte kimeríthetetlen kincsésbányát tár fel. Az így közölt anyag értékét még tovább növeli, hogy a modern lexicográfia elveinek megfelelően számos esetben szöveggörnyezettel közli az adatot, különösen akkor, ha ez néprajzi érdekű, vagy alkalmas arra, hogy a szó lexiko-

szemantikai beágyazottságát is ábrázolja (pl. más magyar jövevényszavak társaságában fordul elő stb.). A szöveggörnyezet kiemelése nem egy ízben a kölesönzés alakítani velejáráóit is tisztázza, ami az etimológia teljes feltárásához vezet: a magyar *ok* a románban *ocă* alakban jelenik meg. Az első két adat magyar szövegek fordításában fordul elő, és a magyar kontextusban a birtokos személyragos *oka* felel meg neki. Mindez Drăganu régebbi feltevését támasztja alá, aki a román szót már a maga idején is ebből az alakból származtatta.

Külön bekezdés tartalmazza a címszó román életében létrejött származékokat, pl. a *bolind* jelentései (1. 'bolond' 2. 'idomtalan, igen nagy') és alakváltozatai (pl. *bolund*, *bolun*) után találjuk a *bolindatic*, *bolundariță*, *bolindeu*, *bolinzi* stb. román képzőekkel alakult származékokat. A román szócsalád összetartozó elemei azonban külön-külön címszót kapnak akkor, ha ezek egyike vagy másika nem a románban keletkezett, hanem önálló átvétel a magyarból, pl. rom. *bolonciag* < magy. *bolondság*. Hasonló okokból szerepel külön címszóként *instanție* < *instanția* és *instăli* < *instáll*; *biu* < *bő* és *belșug* < *bőőség*. Ezekben az esetekben az összetartozó magyar elemek külön-külön átvétele vitán felül áll; jóval nehezebb az állásfoglalás az -s, illetve -ș végű nomen agentis-eknél, ahol a nagyjából homofon képző miatt nem mindig lehet eldönteni, hogy a szó román származék-e vagy különálló újabb magyar ávétellel van-e dolgunk. A *bolta* szócikkében felsorolt *boltaș* első szótagon levő hangsúlya a mellett szól, hogy ez önálló átvétel a magyarból (így a szótár is). A *boltaș* (tehát véghangsúlyos) -típust (vö. a *dohan* szócikkében felsorolt *duhândș*, *duhonâș*, *dohanîș*, *duhâniș* alakokat) a szerző román belső fejleményként értékeli; a hangsúly eltolódása azonban önmagában még nem perdöntő indícium.

4. A szótár befejező, etimológiai része a formai megoldást illetően eléggé egyöntetű. Közli az etimontként számbajövé magyar szót, illetve szavakat, majd a modern etimológiai irodalom bevált példáját követve a magyar szó származását is. Ezt követi a szerző által CIHAC román etimológiai szótárával kezdődően (1879) áttanulmányozott szövejtő irodalom kritikai áttekintése, amelyből természetesen a szótár állásfoglalása is kiviláglik. Ez a formai keret azonban a tartalmi megoldások bő változatosságát teszi lehetővé. Az etimológiai rész csupán két-három sor, ha a magyarázat szinte magától adódik és az eddigi irodalom is egyértelműen így foglalt állást. Nagyjából ez a helyzet akkor is, ha kisebb alakítani vagy hangtani probléma merül fel, de az ilyen jelenségek szabályszerűségét analóg példák bizonyítják.

A könyv elején a szerző elhárít ugyan egy egész sor etimológiát (10–11. l. — ezek legnagyobb része a kötet végén levő mutatóban megtalálható), ez azonban természetesen nem gátolja abban, hogy számos esetben olyan román elemeket vonjon vizsgálatai körébe, amelyeknek magyar eredetére eddig nem gondoltak, főleg pedig abban nem, hogy vitás kérdésekben is nyilatkozzék. Ilyen elem a román *mereu* 'mindig, egyre, állandóan'. A megadott köznyelvi jelentés mellett azonban elsősorban az erdélyi románságban 'merev, szilárd; egyenes; merő, csupa' jelentései is vannak. A TAMÁS felsorolta irodalom a *mereu*-t részben ismeretlen eredetűnek mondja, részben a magyar *merev*, *merő* szavakból származtatja és e nézethez csatlakozik ő is. Itt jegyezzük meg, hogy CIORANESCU-nak (DicțEtRum.) a szó magyar eredetét elutasító érvelése nem fogadható el; az új román történeti nagyszótár (DLR.) a *mereu*-t ugyan ismeretlen eredetűnek jelzi, de utal a magyar *merő*-re. Akár a *merev*, akár a *merő* elemekből indulunk ki, a magyarázat hangtanilag kifogástalan; jelentéstani aggályok inkább felmerülhetnek, különösen, ha a román szónak csupán köznyelvi vagy a magyar elemek régebbi jelentéseit (vö. NySz.) szemléljük. Ugyanakkor azonban, ha az ÉrtSz. és a DLR. vonatkozó szócikkeit összevetjük, a megfelelő magyar és román szónak a szemantikai szférájára, különösen pedig a jelentésfejlődés iránya az eltérések ellenére is olyan egyezéseket mutat, amelyek a *mereu* magyar eredetét erősen valószínűvé teszik. Ez biztossá válna, ha az 'állóhíd' magyar *merev híd* kifejezése valahonnan előkerülne: a románban ugyanis ez a szókapcsolat (*pod mereu*) mutatható ki elsőnek.

Bonyolult, sokfelé elágazó problémát jelent a műveltségyszavak történetének ábrázolása. A szerző ilyenkor a „többszörös etimológia” módszerével él: felhívja a figyelmet arra, hogy a részleges magyar közvetítés lehetősége sokszor fennáll, pl. a *malțar* 'malter' nem feltétlenül és kizárólagosan a németből került a románba; 'díszes löszerszám' jelentésben a román *cioltar* a magyar *csótár*, *csoltár* átvétele, egyéb jelentéseiben azonban az oszmán-török *çoltar*, *çultar* közvetlen átvétele. Kevesebb problémát jelent, ha vándorlás közben a szó valamely, a közvetítő nyelvre jellemző hangváltozást szenvedett: a német *Oberster* 'ezredes' *obârșter*, *obârșter* alakban került a románba, de az erdélyi s-ező *oberșter* alakváltozat a magyar *oberster*-re megy vissza. A többszörös etimológia és a szóföldrajzi meggondolás máskor a kizárólagos magyar eredet elhárításához vezet, pl. a román *ciutură* valamennyi jelentését egyedül a magyar *csutorából* nem lehet megmagya-

rázni. Számos esetben pedig éppen a román szó földrajzi elterjedtsége az, amiért TAMÁS a magyarból való származtatást elutasítja: a román *hapsin* 'falánk', *hapsi* 'mohón lenyel' szavaknak a magyar *habzsi*, *hapsi*, ill. *habzsol*, R. *hapsol* elemekből való származtatásának ellene szól, hogy a közvetlenül a magyarsággal érintkező területeken nem élnek, így hangutánzó eredetük a kézzelfoghatóbb (13).

A fenti példák arra is rámutatnak, hogy állásfoglalása kialakításában a szerző komplex módon jár el, lehetőleg minél több szempontot érvényesít. Az eredetileg 'kályha' jelentésű magyar *szoba* (vö. rom. *sobă*; a szó több balkáni nyelvben is él) vitatott eredetű ugyan, de török eredete ma már nem igen fogadható el; evvel kapcsolatban TAMÁS joggal jegyzi meg, hogy a fűtésre szolgáló kályha elterjedése nyilván nem délről északra, hanem északról déli irányban történt. Az ökörhajtásnál használatos *csá* és *hajs* *cea*, ill. *hăis* alakban a románban is megtalálható. A szerző ezeknek magyar eredete mellett tör pácát: rámutat arra, hogy mivel mindkét elem megvan a románban is, az egymástól független hangutánzó eredet nem valószínű, a belső magyar keletkezésű szó román átvételét támogatja az, hogy a nagyllattartás szókinéséhez tartozik és ezen fogalomkörből a románság számos magyar jövevényt vett át.

5. A címszóként szereplő román szavak magyar átdadó forrásait első helyen mai köznyelvi alakjukban adja meg a szótár, de különösen a régebbi átvételeknél megtaláljuk a magyar etimon régebbi alakját is, hiszen forrásul ez szolgált, pl. román *cătană* < magy. R. *katana*, rom. *oraș* < magy. R. *város*. Méginkább helyeselhető ez a megoldás ott, ahol a köznyelvi mellett a nyelvjárási alak is szerepel; mivel közvetlen népi érintkezésről van szó, a román *jinău* nem az irodalmi *gyanú*, hanem a nyelvjárási *gyanó* átvétele. Ide tartoznak az *i*-zés esetei is: rom. *mihei* < m. *műhely*, N. *mihej*, *mihel*; rom. *ripă* < m. *répa*, N. *ripa* stb. Köztudott, hogy a keleti nyelvjárásterületeken az *i*-zés egészen közönséges, mégis célszerűbb lett volna más esetekben is közölni az *i*-ző magyar alakokat pl. a román *pîșpec* (MTsz.: számos *pispek* adat), *rit* (MTsz.: *ritoudal*), *somsid* (ÚMTsz.: *szomszíd*, *szomszídol*) etimológiai részében. A román *clanet* 'klarinet' átdadó forrásaként valóban a népnyelvi *klánét* jön számba, az idézett SzegSz. mellett azonban az ÚMTsz. többek között Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyei adatokat is ismer.

6. A valószínűtlen vagy nem meggyőző szófejtések felsorolása közben TAMÁS megemlékezik azokról az esetekről is, amikor egy-egy szó történetének kutatója a kölcsönzés irányát helytelenül látta és magyar kölcsönzőnek tartott olyan román elemet, amelyet pedig mi vettünk át a románból, pl. *áfonya*, *bálmos*, *guzsba*, *orda* stb. (l. a Bevezetés 9–10. lapját). Egyes vitás, még nem lezárt problémákban a magyar–román nyelvi kapcsolatok nagyteknintélyű szakértőjének nyilatkozata különösen értékes, műve így a magyar nyelv román jövevénytázaival foglalkozó kutatók számára is nélkülözhetetlen. Növeli ezt, hogy néhány vitatott eredetű szavunk esetleges román eredetét ő is lehetségesnek tartja (pl. *riuh*), máskor pedig maga vet fel ilyen ötleteket (pl. magy. *zsigora* < rom. *jigăraie*; a *jigodie* címszóban).

A román és a magyar nép közvetlen nyelvi érintkezését, szoros gazdasági és egyéb kapcsolatait mi sem mutatja jobban, mint egy-egy szó oda-vissza vándorlása a két nyelvben. Íme néhány példa a könyvből, amikor a román nyelvbe került szót visszakölcsönöztük: *odaveszni* > *adávási* > *áveszál*; *ketrec* > *cătreț* > *cotéc*, *kotjyec*; *bodony*, *bödöny* > *budălău* > *bödölő* (a *budăi* címszóban). Az ilyen irányú tapasztalatok összegezését olvashatjuk a román *cătreț*-cel kapcsolatban: „... können in Gegenden, wo Ungarn, Rumänen und Slowaken sich berühren, die verschiedensten Wechselwirkungen . . . stattgefunden haben”. Valóban, olyan eset is akad, ahol a román szó visszakölcsönzését találjuk, pl. rom. *dovleți* > m. *döblec* > rom. *dublete*. Nézetünk szerint ilyesmiről van szó a szótárban szereplő *ținzar* és *cenzarpenz*-nél is. A szerbhorvát *cincăr* 'macedóniai román' szót (ez a románból való) a magyar is átvette és sajátos jelentésekben járatos (MTsz. és EtSz. 2. *cincár* a.), ráadásul kereszteződött a TAMÁStól is említett *szenzállal*. Az így létrejött *cenzál*, *cenzár*, *cinzár* 'lókuepec, alkusz' jelentésű alakok a Kiskúnságban, déli megyéinkben és a jugoszláviai Vajdaságban járatosak, de van adat a 'csiszár' jelentésű *csenzár*ra Hajdúszoboszlórról is (minderre ld. Nyr. 47: 92 és az ÚMTsz. cédulaanyagát).

TAMÁS a román *cuc* 'felfelé' szót a magyar *kuk(k)ra* átvételének tartja, a magam részéről inkább DOMOKOS PÁL PÉTER nézetéhez csatlakozom (MNy. 59: 76–78), aki a kölcsönzés fordított irányát teszi fel. A tőle felhozottakhoz annyit tennek hozzá, hogy a magyarban ez semmiféle szócsaládhoz sem köthető, míg a románban nemcsak az említett *cucă* 'domb'-hoz, hanem a *cucui* 'daganat' és szócsaládjához is kapcsolható. Problematikusnak tartom a *cociorvă* 'szénvónó' magyar eredetét is, de maga a szerző sem foglal határozottan állást, sőt felillantja a szó román belső keletkezésének lehetőségét is. Ő a *scocioră* 'piszkál, felkavar'-ral hozza kapcsolatba, de éppen az ő ötlete nyomán egy másik hasonló jelentésű és hangalakban is közelálló elemre (*cociobăi*) is lehetne gondolni.

Magyar eredetűnek tartja több más kutatóval együtt a szerző a román *spiritus*, *spiridus* 'ördögfióka, szolgáló szellem' szót, többek között a magyarországi latin *s*-ezésre emlékeztető szóvég miatt. A magyar *spiritus* szónak **spiritus* változata azonban nincs feljegyezve, egyébként ez a hangtani problémákat csak részben oldaná meg, ugyanis nincs megmagyarázva a magyar *sp* szókezdő hangsoport *szp*-vé alakulása a románban. Ismeretes azonban a magyarban a *pírítus* (ilyen a hivatkozott CSÜRY közölte alak a SzamSz.-ban); ez jelenti egyrészt a 'pálinkát', másrészt a néprajzi érdekű 'ördögfióka, gonosz szellem' fogalmat. (CSÜRY ketté is választja őket.) Tekintettel arra, hogy ez a *pírítus* az ÜMTsz. tanúsága szerint a románsággal határos vidékeken (Bihar, Szatmár), továbbá Heves és Borsod megyékben járatos, továbbá mert a különféle kísértetekre vonatkozó szavaink között szép számmal akad román eredetű (pl. *nekurát*, *prikulics*, *sztrigoj*) a szó román jövevény voltát megvizsgálandónak tartom. (A fentiek természetesen továbbra sem oldják meg a román *spiritus*, *spiridus* származásának kérdését.)

Az ismertetés végére érve a recenzius nem hallgathatja el azt az aggályát, hogy a művet sikerült-e híven bemutatnia. A szótár érdemeinek és egyes vitatható megoldásainak felsorakoztatása mellett sikerült-e rámutatnia mindazon buktatókra, amelyeket a szerzőnek ki kellett kerülnie. Remélhetőleg sikerült azonban megvilágítania, hogy könyvével TAMÁS LAJOS a román nyelv magyar jövevényaszavai vizsgálatának egy egész korszakát zárta le, ugyanakkor azonban több évtizedes gyűjtő- és rendszerező munkájának közéletével újabb kutatásokra ösztönöz. A könyv jelen formájában jóval többet vállal és nyújt, mint az etimológiai szótárak általában, de ez alkalommal nem kerülhetett sor a részletes, monografikus tárgyalásra. Erre senki sem hivatottabb mint maga a szerző és bízunk abban, hogy akadémiai székfoglaló előadása („A magánhangzók mennyiségének és a hangsúlylnak összefüggése a román nyelv magyar elemeiben” I. Osz. Közl. 23: 27—39) művének ilyen irányú folytatását jelenti be.

BAKOS FERENC

**И. А. Мельчук—Р. Д. Равич: Автоматический перевод 1949—1963
Критико-библиографический справочник. Под редакцией Г. С. Цвейга и Э. К.
Кузнецовой. Москва 1967. 517. 1.**

I. MELCSUK, ez a színes és eredeti nyelvész új könyvvel lepte meg olvasóit: egy látszólag száraz, kevés eredetit és egyénit ígérő bibliográfiával, mely a gépi fordítás első tizenöt esztendejének szakirodalmi termését veszi számba. A másfélezer feldolgozott könyv, cikk, sorozat stb. a „referens” Melcsuk egyéni szűrőjén ment keresztül. Egyes tételeket egyáltalán nem ismert, csak a címleírásukat adja (mint mondja: ez távolról sem akar értéktétel lenni), más munkákat oldalakon keresztül annotál, a margón külön jelekkel — felkiáltójellel, kérdőjellel, NB-vel stb. — fejezi ki egyéni vélekedését (pl. „érdekes, figyelmet érdemel”, „remek, nagyon helyes” stb.). A munkák osztályozása, tartalmi „szakozása” is tőle ered (összesen mintegy 80 témakörre bontja az anyagot).

MELCSUK a számára idegen és szigorú formai korlátok között sem tesz mást, mint saját nézeteit fejezi ki a GF jelenlegi helyzetéről és perspektíváiról, a GF és az általános nyelvészet viszonyáról, sőt a gép és a tudomány viszonyáról. Közben pedig a jelzett időhatárok között megismertet minden lényeges és kevésbé lényeges gondolattal e témakörök-ből, akár Szovjetunió valamely nehezen hozzáférhető kiadványában, akár valamely vidéki amerikai egyetem, egyéni kutató eldugott munkájában jelent is meg. Ezért már előjáróban is leszögezhetjük: nem kétséges számunkra, hogy e munka nyelvész-körökben hosszú ideig az egyik legolvasottabb könyv lesz (a benne tárolt igen nagy mennyiségű objektív információ miatt); ugyanakkor azonban sok vitát is fog kiváltani (a benne megnyilvánuló sok egyéni állásfoglalás miatt). Tárnyilagos bevezetés a GF és az általános nyelvészet bizonyos kérdéseihöz és szenvedélyes vitáikat ugyane kérdéskörből.

Explicite természetesen az öt pontra tagolt bevezetés (5—16) arról el legtöbbit a szerző egyéni állásfoglalásáról. Legelőször könyve főcímét kell kommentálnia: a *gépi fordítás helyett az automatikus fordítás* kifejezést azért használja, mert „a gépi vagy automatikus fordítása számára a legfontosabb a szabályok szigorú (formális) kifejtése, minden állítás egzaktsága és egyértelműsége, és éppen ez teszi lehetővé a szabályok automatizálását. Egyáltalán nem a gépről van szó, hanem arról, hogy a megfelelő szabályokat a t o m a t i k u s a n lehessen alkalmazni” (6). A továbbiakban még részletesebben kifejti ezt a gondolatot: a GF lényegében nyelvészeti feladat, nem a gépek és nem is maga a fordítás az érdekes, hanem a nyelvek egzaktságra leírása, az e leírások értékelésére szolgáló

elmélet kikovácsolása, a GF összeolvadása (слияние — 9. o.) a nyelvészettel. Ennek megfelelően könyvét nem csak azoknak szánja, akik speciálisan a GF-al foglalkoznak, hanem általában a nyelvészeknek (14).

A bevezetést két lapon néhány technikai közlemény követi a kötettel kapcsolatosan, majd az első tartalmi fejezet (a jelzett időhatárok között megjelent GF-bibliográfiák) és a második — a folyóiratok, cikkgyűjtemények, időszaki kiadványok, kollektív beszámolók, konferenciák és tanácskozások anyagai (17—19; 20—25).

A következő nagyobb lélegzetű fejezet a „GF története és mai helyzete” címet viseli (26—57). W. WEAVER 1949-es „Translation” elnevezésű memorandumától kezdve, mely a GF megindulási dátuma is egyben, számos más, általános munkával is megismertet itt a szerző. (Megjegyzendő: az „úttörő” munkák szintén külön — nagy fehér csillaggal — vannak megjelölve a margón, WEAVER memorandumán kívül ilyennek minősíti itt MELCSUK BAR-HILLEL 1951-es beszámolóját — „The present state of research . . .”, BOOTH 1953-as cikkét.) Külön alfejezet szól ezután a GF történetéről a Szovjetunióban (itt — talán az önmaga és munkatársa, O. S. KULAGINA iránti szerénységből? — egyetlen fehér csillagot sem találunk), majd a GF egyéb országokbeli történetéről. Ez utóbbi alfejezetben, bár tulajdonképpen még ez is csupán történeti-bevezető fejezet lenne, már előtűnnek a részletek, húségek, pontos és szellemes ismertetések: PENDERGRAFT, TOSH és társaik elméletét majdnem két oldalon ismerteti, a Quarterly progress report (Austin, Texas) egyetlen bibliográfiái egységként kezelt 7 kötetének megéppenséggel öt lapot szentel; hasonló részletességgel ismerteti Josselson professzor csoportjának és más csoportoknak a munkáját. (Mindez annyiban „történet”, hogy a n n u a l r e p o r t-ok, évi beszámolók vagy ehhez hasonló kiadvány-sorozatok keretében jelentek meg a tanulmányok; ennyiben valóban egy-egy csoport gondolatainak logikus fejlődését mutatják.) A konferenciákról, tanácskozásokról szóló beszámolók is részletes alfejezetet kapnak a továbbiakban.

A következő fejezet a GF általános kérdéseivel foglalkozó munkákat öleli fel (58—154): általános áttekintéseket, a GF lehetőségeiről, feladatairól és távlatairól szóló munkákat; a GF általános elveiről, a fordítás folyamatának szakaszairól szóló értekezéseket. Ugyanitt ismerteti a GF és a nyelvészet kölcsönös viszonyát taglaló műveket, meg a „GF és . . .” problémakört (GF és az általános fordítás-elmélet, GF és egyéb gépi információ-feldolgozások, GF és nyelvtanulás, GF és nyelvtatisztika, GF és az alkalmazott nyelvtudomány egyéb ágai stb.). — Egy további szekció egyes konkrét algoritmusokat ismertet (közte a nálunk is eléggé elterjedt korai magyar—orosz algoritmust, saját műhelyéből).

A terjedelem zömét az ezt követő fejezet foglalja el, mely a „GF részproblémái” címet viseli (199—440). Íme a fontosabb témakörök ezen belül: elő- és utószervezés; szavankénti fordítás; transliteráció, betűk kódolása; szótárak a GF számára; a szöveg automatikus elemzése; a frazeologizmusok problémája; morfológiai elemzés; szintaktikai elemzés; szemantikai elemzés; a tulajdonképpeni fordítás kérdései; szöveg automatikus szintézise; a közvetítő nyelv; GF-algoritmusok leírásának formalizálása; GF-kísérletek; a GF megvalósításának néhány konkrét kérdése. Minden egyes ilyen témakör több további altémakörre van bontva (a témakörök és altémakörök végén természetesen utalással azokra a további helyekre, ahol az adott kérdésről még szó lehet).

Végül a zárófejezet azokat a munkákat ismerteti, melyek az elektronikus gépeknek a nyelvészeti kutatásokban vállalt szerepét taglalják (442—465); érinti a nyelvészeti algoritmusok gépi előállításának kérdését, a „tanuló”, „öntökéletesítő” GF-algoritmusok kérdését is.

Ezzel a könyv tartalmilag le is zárulna: itt következnek azok a sokszor mellékesnek tűnő részletek, melyek egy ilyen jellegű könyvben mégis nélkülözhetetlenek. Elsőnek néhány kiegészítést találunk: tekintettel arra, hogy az egyes tételek (az egyes szekciókon, témakörökön, illetőleg altémakörökön belül először a cirill, majd a latin ábécé rendjében beszédvé) folyamatos számozást kaptak, természetes, hogy ezt a számozást egy-két később beérkezett adat kevéért nem lehetett megbontani s így azokat itt, külön lehetett csak kezelni. A szerzők szerinti mutató is előbb a cirill, majd a latin betűs neveket közli. A tárgymutató egyben kis terminológiai szótár, amennyiben legtöbbször nem csupán az illető tételszámokra utal, hanem rövid definícióját is adja a fogalomnak. A nyelvek szerinti mutató külön érdekessége, hogy első részében a szokásos ábécé-rendben közli a nyelveket, illetőleg (fordításról lévén szó) az érintett nyelv-párokat (pl.: orosz—angol, orosz—bolgár, orosz—magyar stb.), majd a másdikban egy sajátos „a tergo” rendezésben: a nyelv-párok esetén a m á s o d i k n a k feltüntetett nyelvek ábécé-rendjében (az oroszban belül: angol—orosz, arab—orosz, örmény—orosz stb.). Ezt a források, rövidítések jegyzéke, majd a GF-fel foglalkozó munkacsoportok, kollektívák országonkénti felsorolása (és

természetesen egy tartalomjegyzék) követi. Mindezek a mellékletek igen nagy mértékben hozzájárulnak a könyv használhatóságához és talán még mi is okulhatunk belőlük (pedig igazán hagyományosan jó mutató-készítő filológiával rendelkezünk).

E technikai erényeken kívül kiemelném a szerző (és itt már nyilván többest is használhatok: a szerzők — e téren RAVICS sokat segített MELCSUKnak) pontosságát. Én magam feldolgoztam az 1962—63-ig terjedő szovjet anyagot — de nem tudnék semmiféle lényeges vagy akár lényegtelen hiányra utalni e szűkebb területen; a jereváni konferencia (melyről folyóiratunk más helyén számolunk be) nyugati részvevőinek hasonló volt a véleménye a nyugati anyagra vonatkozóan (igaz, akkor még csak első bepillantás alapján — a könyv épp a konferencia előestéjén jött ki a nyomdából, mi még a bolti forgalmazás előtt juthattunk hozzá). Igen dícséretes a szerző fegyelmezettsége is, amin azt értem, hogy nem vett fel munkájában semmi olyat, ami közvetlenül nem kapcsolatos a címbe feltüntetett témakörrel. Például egyik mutatóban sem szerepel N. CHOMSKY neve. Nem azért, mintha valamennyire is kisebbíteni kellene ennek a valóban új korszakot nyitó szerzőnek az érdemeit, de hát ő maga k ö z v e t l e n ü l valóban nem foglalkozott a GF-al. Ugyancsak a saját tapasztalatomból tudom (és tudja mindenki, aki ilyenrel foglalkozott), milyen nehéz az összefüggő, egymásba fonódó szerves tudományos produktumot o s z t á l y o z n i, valamely közlemény alapvető helyét jól megtalálni, másutt csupán utalni rá, úgy hogy az utalásokkal az alapszöveg ne váljék érthetlenné. Azt hiszem, ezt a feladatot is példamutatóan megoldották a szerzők. (Kár, hogy mindehhez egyáltalán nem méltó a könyv szegényes nyomdatechnikai előállítására, és aránylag kis példányszáma — 2500 —, de hát ez már egyáltalán nem róható a szerzők rovására.)

Csábító, de nagyobb terjedelmet igénylő feladat lenne most a margókon elhelyezett felkiáltójelként mentén végigszámlálni a MELCSUK által kiválóan minősített gondolatokon. Íme néhány ezek közül, a „GF és a tudomány” részből: a szemantikai szorzók, a tudomány nyelve tartalmi oldalának darabokra bontása megfelel a modern nyelvtudomány azon, egyik legfontosabb, eredményének, mely szerint a nyelv minden szintjét elemi egységek rendszerének foghatjuk fel (IVANOV: 91. o.); a GF megköveteli a nyelv tényeinek egzakt formális leírását (HALIDAY: 97. o.); a GF számára lényeges mindenféle tartalmi különbség kifejezésének egységes formára hozatala, függetlenül a kifejezés formájától (Kay 1959 [! — felkiáltójel az évszám után tőlem. — P. F.]: 97—98 o.). Nem folytatom: ha végigmegyünk e kiemelt gondolatokon és így közvetve megértettük Melesuk gondolatait, szinte teljes mértékben egyetérthetünk vele; a kiemelt gondolatokból valóban a modern lingvisztika egész breviáriumát lehetne összeállítani.

Van azonban két kérdés, ami nyugtalanít mégis Melesuk koncepciójában. Az egyik az a gondolata, hogy a GF követelte feladatot „a meglévő nyelvtudomány alapján nem lehet megoldani: annak elméletei és módszerei elégteleneknek bizonyultak. Égető szükség van a nyelvtudomány lehető leggyorsabb fejlesztésére a szükséges irányban, talán arra is, hogy egy (több szempontból) új tudományt hozzunk létre a nyelvről” (7). MELCSUK egész kötete alátámasztani látszik e megállapítását: felkiáltójellel vagy anélkül, de minduntalan előtűnik az a gondolat a legkülönbözőbb, felelős és hozzáértő emberek műhelyéből, hogy a GF tömeges megvalósításának akadálya ma — nem a gépek, hanem a nyelvtudomány elmaradottsága. Ha nem MELCSUK írta volna le e sorokat, kissé megijesztenének. Mégis az egész kötet és magának MELCSUKnak a munkássága azt bizonyítja, hogy ennyit sem értünk volna el, ha nem lettek volna komoly elmunkálatok. Tehát nem új tudományra van szükség, még új módszerekre is csak részben: egyelőre egyszerűen el kell érni azt, hogy a leíró nyelvészet is eljusson az egzaktágnak arra a fokára, amelyre a történeti nyelvészet már elérkezett. Sok újra van szükségünk, matematikára van szükségünk, modern logikára és pszichológiára (ez a gondolat is vissza-visszatér a tizenöt év publikációiban), részben új módszerekre is, eközben észrevétlenül megújul maga a „hagyományos” lingvisztika is: valószínűleg ugyanaz az egységes nyelvtudomány marad, csak korszerűsödik. Figyelmeztetem az olvasót: lehet, hogy ezzel én talán még szélsőségesebb álláspontot képviselek, mint MELCSUK, hiszen feltételezem a „hagyományos” nyelvtudomány gyökeres átalakulását, megújulását is. Feltételezem például, hogy egzakt matematikai, modern logikai módszerek fognak érvényesülni a történeti stúdiumokban is — megjegyzendő: ez a gondolat szintén fel-felcsillan a tizenöt év termésében —, bár ezek a stúdiumok mai formájukban is egzaktabbak még, mint a leíró jellegűek.

És a másik gondolat: MELCSUK a bevezetésben is, a gondolatok kiemelésében is nagyon elrugaskodik a gépektől. Teljesen igazat adhatunk neki (és az általa kiemelt más szerzőknek), hogy a nyelvész feladata nem algoritmusok gyártása, hogy a programozáshoz nem értő nyelvész algoritmusai csak megzavarják a programozó matematikust, aki egyszerűen egzakt és következetes leírást kíván a nyelvéstől. Az már az ő dolga, hogy ezen vagy azon a konkrét gépen, ilyen vagy olyan programozó nyelv segítségével

hogyan valósítja azt meg. Az is igaz, hogy azon a területen, amelyen most MELCSUK legnagyobb energiával dolgozik, és amely egyben a mai GF kétségkívül legperspektivikusabb ága, a szemantika formalizálásában — korai még a gépek tömeges alkalmazását kívánni (bár épp Melcsuk gyakorlatában van erre is példa, vö. Arsentyjeva beszámolóját a jereváni konferencián a Melcsuk—Zsolkovszkij-féle szemantikai feladatok kísérleti gépi megvalósításáról). Am á l t a l á b a n, századunk utolsó harmadának nyelvtudomány, nyelvésze (természetesen nem minden nyelvésze) gépek nélkül elképzelhetetlen. Azok az új feladatok, amelyekről MELCSUK beszél, csak részben oldhatók meg spekulatív-matematikai jellegű módszerekkel és eljárásokkal; másrésztől viszont azt kívánják meg, hogy hatalmas anyagot eddig nem látott sokoldalúsággal és pontossággal — vagyis gépekkel — dolgozzunk fel. (Ajánlhatom az olvasónak ebből a szempontból, hasonlítsa össze e sorok írójának főnév-szintézis-modelljét — MNy. LXII: 194—206 — a MELCSUK modelljével — uo. sajtó alatt. Nem kétséges, hogy MELCSUKÉ szebb, elegánsabb, általános érvényű — mindezért őszintén irigylem is. Az én modellem mentségére csak azt hozhatom fel, hogy azt viszont Ural 2-n effektíve megvalósítottuk; ez valóban nem lényeges dolog az elmélet mai állása mellett, de talán nem is egészen elhanyagolható.)

A már említett jereváni kongresszus nem hivatalos végső akkordjaként néhányan (természetesen valamennyien MELCSUK lelkes hívei, sőt hívői közül) elmentünk kétnapos kirándulásra a Kaukázusba. Valaki a jóbarátok közül hibáztatta MELCSUKOT azért a subjektívizmusért, amellyel e könyvét összeállította, és amelyről a fentebb mi is többször említést tettünk. MELCSUK rendkívüli szenvedélyességgel védte az igazát: a tudomány szenvedély, szerelem, gyönyörűség és szenvedés, de mindenképpen az egyén alkotó terméke, ezt nem kell és nem is lehet elkendőzni. (Az olvasó fantáziájára bízom, mennyi egyéni tűzzel védték az objektivistá álláspontot is...) Én akkor a havas hegyeket néztem, s a vitához most ezzel az ismertetéssel hozzászólok. Kell-e mondanom, melyik oldalon?

PAPP FERENC

E. С. Кубрякова: Что такое словообразование

Изд-во «Наука». Москва, 1965. 78 л.

KUBRJKOVA könyvecskéje egy tudományszerűsítő sorozat első számaként¹ jelent meg, a benne felvetett problémák mégis érdemessé teszik arra, hogy a tudományos kutatás szempontjából is foglalkozzunk vele.

A könyvecske címében szereplő *szlovoobrazovanyije* terminus technicust *szóalkotás* és nem *szóképzés* értelemben használja a szerző (ahogy ez az orosz nyelvészetben is szokásos, sőt Majtyinszkaja nyelvtanával a magyar nyelv grammatikai irodalmába is bevonult). Rövid lélegzetű munkáját a szóalkotás körébe eső analízis kérdéseinek szenteli, de szó esik egyéb általános problémákról is.

„A szóalkotás helye más nyelvészeti diszciplínák között” című fejezettel vezeti be munkáját. Áttekintve az idevonatkozó szakirodalmat, arra a meggyőződésre jut, hogy jóllehet a szóalkotás számtalan vonatkozásban érintkezik a morfológiával, a szintaxissal és a lexikológiával, lényegét tekintve mégis különálló nyelvészeti stúdiumnak tekintendő. Ez a felfogás nem új a nyelvtudományban, eddig azonban többnyire a hovatartozás kérdésének tekintették. Ha valaki morfológiai folyamatnak tartotta a szóalkotást vagy a szóképzést, akkor a morfológiáról szóló fejezetben tárgyalta. A szóalkotás rendszere, a morfológiához és a szintaxishoz való strukturális és szemantikai kapcsolatai azonban többnyire rejtve maradtak. KUBRJKOVA — mint ez a későbbi fejezetekből is kitűnik — szkeptikus a mondatközpontú transzformációs nyelvtanokkal szemben, és inkább a morfológiai elemzést részesíti előnyben, ha például egy nyelv szóképzési folyamatait kell leírni. Munkája kitűnő nyelvészeldők és kortársak (így V. V. Vinogradov, G. O. Vinokur, A. I. Szmirnyickij, K. A. Levkovszkaja, H. Marchand, E. Stankiewicz) könyveire és cikkeire támaszkodik, ugyanakkor mintegy általános nyelvészeti összefoglalása a szerző germán nyelvek területén elért eredményeinek.

A továbbiakban („A szóalkotás rendszere és funkcionálásának néhány sajátása” c. fejezet) a szóalkotás szinkrón problémáját tárgyalja elsősorban metodológiai szem-

¹ Időközben további két munka is megjelent: И. А. Сизова, Что такое синтаксис. М., 1966; В. Н. Телия, Что такое фразеология. М., 1966.

pontból. Tüzetesen vizsgálja azt a kérdést, hogy milyen módszerek alkalmasak a szóalkotási folyamatok leírására, hol a határ a diakrónia és a diakrónia, belső és külső nyelvészet között. Szerinte leírásunkat nem lehet csak a produktív képzők bemutatására korlátozni, mert ezáltal a nyelv szóalkotási rendszerét ködbe burkolnánk. Kubrjakova a nyelvi leírásból nem rekeszti ki az extralingvisztikai tényezők figyelembe vételét, arra hivatkozván, hogy a szóalkotás érintkezése az anyagi világ változásaival igen szembetűnő.

A harmadik fejezet („A származékszó fogalma és a szóalkotási viszonyok meghatározása”) a szóalkotás fogalmát tisztázza. Словообразование (composites, szóalkotás) fogalma alá sorolja a словосложение (compounds, szóösszetétel) és a словопроизводство (derivates, szóképzés) terminus technicusokat. Terminológiai kérdés az is, hogy amíg a morfológiának, a fonológiának van centrális fogalma, van „főhőse”, addig a szóalkotásnak ilyen egysége nincs. A szerző a производное terminus technicust ajánlja, amely a magyar „származékszó”-nak, a képzett és összetett szó közös elnevezésének felel meg.

A szóalkotás heterogén viszonyokat rejt magában, affixumok és szavak kapcsolódnak egymáshoz meghatározott szabályok szerint, s e szabályok ismeretében két szóról elmondható, hogy szóalkotási viszonyban áll-e egymással. Mivel a szóalkotásnál új lexikai egységek is keletkeznek, a strukturális változás szemantikait is takar. A szerző itt MARCHANDOT idézi, aki szerint nincs derivációs viszony ott, ahol szemantikai kapcsolat nincs (33. o.). A szóalkotás körébe tartozik KUBRJAKOVA szerint a szócsonkítás és a konverzió néven ismert szóalkotási mód is. Ez utóbbi tulajdonképpen különböző szófajú szavak egybeesése, képző nélkül. A megkülönböztetés csak az illető szófajra jellemző affixumok útján jön létre.

A következők fejezetben („Szóképző affixumok és helyük a nyelv rendszerében”) a derivációt jellemzi a szerző. Az affixumok jelentős hányada szóképzésre szolgál, ezek jellemző — Greenberg szerint —, hogy a szintaktikai viszony megváltozása nélkül felcserélhetők egymással, míg a szóragozási affixumok felcserélése (ház-ban, ház-ig) megengedhetetlen akkor, ha a szintaktikai viszonyt változatlanul akarjuk hagyni. Az a Bloomfield-i definíció, amely szabad morfémának csak töveket, kötöttékné csak a toldalékokat tartja, a szerző szerint (s szerintünk is) elfogadhatatlan (pl. for-og, vir-ul, fel-megy, gyógy-szerész). A fejezet végén a szerző a nyelvek morfémátípusait állítja fel.

Érdekes fejezet a tövek specifikumát taglaló rész („A szóképzési tő fogalma és a főbb szóképzési tőtípusok”), ugyanis a szerző itt mondja el a véleményét a disztribúcióról és a transzformációról, tehát azokról a módszerekről, amelyek alkalmazása nyomán új perspektívák nyíltak a szóképzés és általában a szóalkotás területén. KUBRJAKOVA lelkes híve az amerikai deskriptivisták által formalizált módszernek, a disztribúciós eljárásoknak, a transzformációkkal szemben azonban már szkeptikus. WOLFGANG MOTSCH ismert cikkében² a transzformációs eljárást a szóképzési típusok azonosítására, illetve elkülönítésére használja fel. Így kerül egy típusba az *erreichbar* 'elérhető' és az *erklärbar* 'megmagyarázható', mivel azonos szerkezetű transzformációs eredményei: *kann {erreicht, erklärt} werden*, és külön típusba a *fruchtbare* 'gyümölcsöző, termékeny', mivel hasonló transzformációval nem állítható elő. KUBRJAKOVA megjegyzi, hogy ugyanezt az eredményt kapjuk, ha a különbségtétel megállapítása végett megkülönböztetjük a derivátumok töveit szófaj szempontjából (56). A szerző erős morfológia-orientációja e példában valóban termékeny, de más esetekben gátja lehet az adekvát leírásnak. Szinoním képzőkről csakúgy általában éppúgy lehet vagy nem lehet beszélni, mint szinoním szavakról. Az esetek többségében a szónak és a képzőnek is több jelentése van, s a szinoníma egy-egy jelentésre vonatkozik. Az -i, az -s és az -ú képzőkről mint szinoním morfémákról nem beszélhetünk általában, hiszen csak néhány esetben képeznek azonos jelentésű szavakat, másként fogalmazva: transzformációs soraik között nincs teljes megegyezés. Ennek pontos megfogalmazása véleményünk szerint csak transzformációs analízis, illetve szintézis révén készíthető el. Pl. S¹on + {történe, . . .} + S² → Adj^{S¹} (s, i, ú) + S² (*hajós szolgálata, hétvégi kirándulás, harmadjokú készültség*), de: S¹val + {történe, . . .} + S² → Adj^{S¹}s + S² (*autós felvonulás*), S¹on + {termé, . . .} + S² → Adj^{S¹}(i) + S² (*földi mogoró*), S¹on + {beszélő, . . .} + S² → Adj^{S¹}(ú) + S² (*kétnyelvű személy*). Szóképző affixumok

²Vö. В. М. Волоцкая, Установление отношения производности между словами: Вопросы Языкознания, 1960/3: 100—7; И. И. Теплова, Применение трансформации и дистрибуции в различении словообразовательных типов русских глаголов: Сб. «Вопросы методологии и методики лингвистических исследований.» Уфа, 1966. 163—7.

³Zur Stellung der 'Wortbildung' in einem formalen Sprachmodell. *Studia Grammatica*, I. 31 k. (Berlin, 1962).

összevetése szintagmákkal, egyszerű mondatokkal W. DOROSZEWSKINÉL már 1946-ban jelentkezett,⁴ s megtalálható A Mai Magyar Nyelv Rendszeré-ben is. Egzakttá válása és tudatos alkalmazása azonban csak a generatív grammatika készítésénél, tehát napjainkban várható.

Az utolsó fejezetben („A szóalkotás fő modelljeinek osztályozása és azok megkülönböztető jegyei”) tipológiai megjegyzéseket találunk. Lineáris szóalkotási modellnek nevezi a véges számú szóképző elem összetételét. Ide tartozik a szóösszetétel, a prefixálás, a suffixális és a kevert típusú szóképzés, továbbá az abreviatura (rövidítés). Strukturális szerkezetük: $x + y$. A nem lineáris szóalkotási modelleket nem lehet szóképzési szempontból tagolni, szegmentálni, ugyanis ezekben a modellekben a t_0 fonológiai változáson megy keresztül. Képletük $x \rightarrow y$. Ide sorolható a konverzió útján létrejövő képzés, a szófajátváltó szubsztantiváció, adjektíváció stb., a t_0 vagy a gyökér fonológikus változása és az olyan képzés, amelyet a ragok levágása után nyerünk (58–61). A szóalkotásnak ezen fajtái különböző fokon képviselik magukat az egyes nyelvekben. Ismeretes, hogy a német nyelv a szóösszetételeket, ezzel szemben az orosz az affixációs szóképzést kedveli.

KUBRJKOVA nagyon fontos feladatnak tartja a szóalkotási modellek produktivitásainak leírását, általában azt a nyelvreírás, amely rögzíti egy adott nyelvallapotban a modellek potenciális lehetőségeit. Ilyen természetű munkát jelenleg alig-alig találunk a szóalkotás témakörében.⁵

Szó esik még e könyvecske utolsó lapjain az affixális szóképzés tipológiájáról (mégha szimplifikált formában is). KUBRJKOVA szóalkotási könyve elsősorban a szlavisztikai irodalmon nyugszik, innen érthető szenvedélyes kutatása az ún. univerzális módszer után. S mivel a szóalkotási rendszer nagyon heterogén folyamatok gyűjtőmedencéje, sokarcúságának feltárásához véleménye szerint csupán egyetlen módszer nem elégséges.

NAGY FERENC

Approaches to Semiotics

Cultural Anthropology, Education, Linguistics, Psychiatry, Psychology. Transactions of the Indiana University Conference on Paralinguistics and Kinesics. Edited by THOMAS A. SEBEOK, ALFRED S. HAYES, MARY CATHERINE BATESON. London — The Hague — Paris, 1964. Mouton and Co., Janua Linguarum, Series Maior XV. 294 l.

A gyűjteményes kötet annak a tudományos tanácskozásnak az anyagát foglalja össze, amelyet 1962. május 17–19-én tartottak az Egyesült Államokban, Bloomington városában az Indiana-egyetemen (az Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics rendezésében). A kötet szerzői „szemiotika” néven tették közzé a beszámolókat és a viták szövegét. Ezzel a névvel, amely végeredményben két amerikai filozófus, CHARLES S. PEIRCE és CHARLES MORRIS műszava, próbálják elnevezni azokat a kutatásokat, amelyek a „paralingvisztika” és „kinézia” körébe tartozó igen sokrétű jelenségalmaz elemzésével és rendszerezésével foglalkoznak. A paralingvisztika és kinézia ugyancsak nem általánosan elfogadott terminus technicus, a viták során többben is kifogásolták használatukat és meghatározásukat (két pszichológus, MAHL és SCHULZE előadásukban „extralingvisztikának” nevezték a paralingvisztikát), de jobb híján mégis ezek a leginkább elfogadott műszók.

A paralingvisztika és a kinézia egyaránt a nyelvtudomány határterületén foglal helyet, és szorosan kapcsolódik a pszichológia, a szociológia, a néprajz, a nyelvpedagógia, a pszichiátria és más stúdiumok anyagához, s éppen azért rendezték a szóban forgó konferenciát, hogy a különböző területeken, de ugyanazzal a jelenséggel más-más szempontból foglalkozó szakemberek közös nevezőre jussanak az alapelvekre és a kutatási módszerekre nézve. Ez még ennek a tanácskozásnak a során nem teljesen sikerült, de a jelenségek rendszeres, tervszerű és egybehangolt kutatásának fontosságát általában elismerte a konferencia minden résztvevője.

⁴ Kategorie słowotwórcze. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego”. Warszawa, 1946. 39.

⁵ Vö. mégis KÁROLY SÁNDOR, A szóképzés grammatikai jellegéről. NyK. LXVII, 273–89. [1965].

A paralingvisztika lényegében a csak kommunikatív jellegű hangos beszéden felüli vagy kívüli nem-verbális beszéd- és hangjelenségekkel foglalkozik, tehát pl. az érzelme-kifejező hanglejtésfajták, indulathangok, mozgás, nyögés, köhögés stb. funkcióinak leírásával és rendszerezésével, a kinézia pedig a beszédet kísérő vagy helyettesítő mozgás-fajtákkal, a mimikával, a gesztikulációval, a testtartással és testmozgással stb. Mindezeknek a jelenségeknek a leírása természetesen nem most veszi a kezdetét, és hosszú lenne felsorolni csak az alapvető munkákat is (a mű igen bő bibliográfiák közül), de az egységbe foglaló és a kutatások alapelveit meghatározó törekvések alig több mint egy évtizede keletkeztek. Lásd erre vonatkozóan még DIEBOLD összefoglalását (Psycholinguistics. Edited by CHARLES E. OSGOOD and THOMAS A. SEBEEK. Bloomington 1965. 205—291. l.).

A kötet az 5 vitaindító előadás és az azt követő viták szövegét, továbbá a szociológus MARGARET MEAD általánosabb tárgyú előadását közli. A viták itt közölt szövege verbális hűséggel követi az elhangzottakat, s így visszaadja a tárgytól gyakran elkalandozó gondolatokat is.

PETER F. OSTWALD (How the Patient Communicates about Disease with the Doctor, 11—34. l., illetőleg a vita 35—49. l.) a pszichiáter és a gyakorló orvos szemszögéből csoportosítja a jelenségeket, és úgy látja, hogy a normálistól eltérő beszédbeli sajátosságok (hangsúly, hanglejtés, beszédsszünet, szókihagyás, szó- és szótagisméltés), egyéb hang- és mozgásrendellenességek és jellemvonások (mimika, testtartás, kézmozdulat, köhögés stb.), továbbá állandóbb jellegű külső tünetek (testi állapot, termet, bőrszín, tekintet stb.) specifikus elváltozásokra és megbetegedésekre engednek következtetni. A hozzászólók közül többen nem látták megnyugtató módon elválasztva az előadó által felsorolt és példákkal illusztrált anyagból a kommunikációs és nem kommunikációs jellegű jelenségeket. Ez utóbbiak közé tartoznak nyilvánvalóan a minden közlési szándéktól független testi jelenségek, mint a termet, a bőr elváltozásai stb.

GEORGE MAHL és GENE SCHULZE (Psychological Research in the Extralinguistic Area, 51—124 l., illetőleg 125—143 l.) tárgykör szerinti részletezésben tekintette át a főleg 1950 után megjelent munkákat (számszerint 110 bibliográfiai adatot). A szerzők kiemelik, hogy — amint az összeállításból is kiténik — az eddigi kutatások nincsenek egységes terv szerint összehangolva, a kísérleteket és megfigyeléseket igen eltérő egyéni módszerek alapján végezték. Ami az egyes témaköröket illeti, a beszélőnek a hallgatóra gyakorolt hatására vonatkozóan a szerzők egyetlen referenciát sem találtak. Az előadás további részében megvizsgálták, hogy a szorongás lelkiállapotát milyen paralingvisztikai jelenségek jellemzik az eddigi kutatások megállapításai szerint. Általában véve kevés a teljesen egybehangzó tanulság, viszont több ellentmondás állapítható meg. Így pl. a hanglejtéskülönbség növekedése általában szorongásra utal, bár nem minden esetben, mert több személynél éppen az ellenkezője volt tapasztalható (85. l.). Az előadók a melléknév—főnév előfordulásának arányát is vizsgált és következtetés tárgyává tették, de amint STANKIEWICZ a vitában rámutatott (133. l.), még nem ismerjük az arány előfordulását a code-ban, az irodalmi és más stílusrétegek közt, tehát a néhány kísérleti személy beszédében előforduló arányból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni.

ALFRED S. HAYES (Paralinguistics and Kinesics: Pedagogical Perspectives, 145—172, 173—190. l.) a jelenségeket az elméleti és gyakorlati pedagógia nézőpontjából vizsgálja, és megállapítja, hogy idegen nyelvek oktatásához és elsajátításához nemcsak a szűkebb értelemben vett kommunikatív jellegű nyelvi rendszert kell figyelembe venni, hanem a nyelvenként (illetőleg népenként) különböző paralingvisztikai és kinéziai jelenségeket is. A didaktikai módszerek közt javasolja többek közt filmek alkalmazását (169. l.). Ennek hasznosságát a nyelvórákon a vita során mások is hangoztatták (185—186. l.). BIRDWHISTELL, a kinézia stúdiumának egyik úttörője rámutatott (178. l.), hogy a nyelvek különbsége nagyon is megnyilvánul a látható beszédmozgás különbségében; a hangosfilmen az éles szem megállapíthatja, hogy az illető éppen melyik nyelven beszél, még akkor is, ha a hangot kikapcsolják.

WESTON LA BARRE (Paralinguistics, Kinesics, and Cultural Anthropology, 191—220, 221—237. l.) az etnográfiai gyűjtések bőséges anyagával támasztotta alá beszámolóját. Bebizonyította, hogy az etnikai különbség a szóban forgó jelenségekben is nagy mértékben megnyilvánul.

EDWARD STANKIEWICZ (Problems of Emotive Language, 239—264, 265—276. l.), mint nyelvész az emóciós nyelvi eszközöket próbálja rendszerbe foglalni fonetikai, lexikális, morfológikus és képzésmorfológiai szempontból. A fonetikai eszközöket illetően megállapítja, hogy általában a kommunikatív rendszertől eltérő fonetikai sajátosságokat használják fel emócionális kifejezésre, tehát pl. a hangzónyújtást olyan nyelvekben, ahol a kvantitáskülönbség nem fonológus jellegű, pl. (német *rrrauss!*). Rámutat, hogy új

fonémák keletkezhetnek emfatikus jellegű hangokból. Így keletkezhetett pl. az összlávbán a *x*, és egyes szláv nyelvekben az *f* és *z* hang (259. l.). Ugyanakkor korábbi emocionális elemek elveszthetik ezt a sajátosságukat, mint pl. a latinból kicsinyítőképzővel átvett francia szavak (*oreille*, *soleil* stb.). Az expresszív elemek egyik nyelvből a másikba vándorolhatnak éppenúgy, mint egyéb kölesónszavak. STANKIEWICZ szerint a mássalhangzóbetoldásos ikerítés (angol *money-shmoney*) jó példa erre, itt ugyanis a török képzésmódot vették át egyes szláv nyelvek (orosz *zakon-makon*), ez terjedt el a jiddisben, és innen került át az angolba. Kérdés, vajon a hasonló magyar jelenség (*ingó-bingó*, *Anni-Panni*) szintén átvétellel magyarázható-e, vagy esetleg több nyelvben egymástól függetlenül létező, legfeljebb egymást erősítő jelenséggel állunk szemben? A vitában többen is feltették a kérdést, hogy a STANKIEWICZ által számbavett jelenségek dichotomikus jellegűek-e, tehát a nem emocionális és emocionális elemek rendszerszerű oppozícióját kell-e alapul vennünk a vizsgálatokban, vagy az expresszív elemek csupán járulékos viszonyban vannak-e a kommunikatív nyelvi elemekkel (270, 274—275. l.).

MARGARET MEAD (*Vicissitudes of the Study of the Total Communication Process*, 277—287 l.) rámutatott arra, hogy az eddigi vizsgálatok ellentmondásainak többek közt az az oka, hogy a hagyományos nyelvészeknek az írott nyelvi formák rendszerén alapuló szemlélete kerül szembe azokéval, akik inkább a kevésbé művelt rétegek beszédét és szokásait teszik vizsgálat tárgyává. Felhívta a figyelmet a még teljesen elhanyagolt kutatási területeknek (tánc, tapintás, szaglás stb.) mint kommunikációs eszközöknek a vizsgálatára.

A paralingvisztika és kinézia további fejlődését kitűnően szolgálja ez a mű még akkor is, ha a viták gyakran csak az elvi nézeteltéréseket állították reflektorfénnyé. A nyelvészeknek a szóban forgó jelenségek leírásán és rendszerezésén túlmenően két fő kérdéskomplexusra kell válaszolnia: 1. milyen jellegű rendszert alkotnak a jelenségek és hogyan függenek össze a verbális nyelvrendszerrel, 2. hogyan különülnek el nyelvek, nyelvjárárok szerint, azaz az azokat beszélő népek és népcsoportok, néprétegek szerint. Ez az utóbbi probléma a szociológust és az etnográfust is érdekli. Lásd erre vonatkozóan a kinézia problematikáját érintő korábbi tanulmányomat (FODOR ISTVÁN, *A filmszinkronizálás nyelvtudományi és lélektani problémái*. Filmkultúra, 1965. 14. sz., 115—168. l.). STANKIEWICZ előadásában is kidomborodik e két kérdésesoport fontossága, és ugyancsak itt találjuk meg azt a bibliográfiát, amely — ha még számszerűen növelhető is, — igyekszik felölelni a legfontosabb irodalmat, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelven íródott, tehát nem korlátozódik túlnyomórészt az angol nyelvű vagy méginkább az Amerikában megjelent munkákra.

FODOR ISTVÁN

Universals of Language

Second Edition. Edited by JOSEPH H. GREENBERG. Report of a Conference Held at Dobbs Ferry, New York, April 13—15, 1961. Cambridge, Massachusetts and London, 1966. The M. I. T. Press, XXVII + 337 l.

A nyelv egyetemes törvényeinek kérdése mindjobban tudományszakunk érdeklődési központjába kerül. Ez érthető, ha meggondoljuk, hogy napjaink új kutatási területei szorosan összefonódnak a nyelvi „univerzális” problematikájával. Az egyes nyelvcsaládok összehasonlító vizsgálatán túlmenően általános törvényszerűségek feltárásán fáradozik végeredményben a nyelvi tipológia (erre a kötet több szerzője is rámutatott, sőt a nyelvi típus és a nyelvi univerzália szinte azonos voltát hangsúlyozta talán túlzott mértékben az I. kiadás egy korábbi recenziója, B. A. USPENSKIJ: *Voprosy Jazykoznanija*, 1963/5: 115—130. l.), továbbá az összevető módszer és a gépi fordítás elmélete. Bár a kérdés vizsgálata csak a napjainkban érett meg, nem új keletű. Amint a kötet egyik szerzője, H. M. HOENIGSWALD előadásából is kitűnik (30—33. l.), a nyelvtudomány egész történetében kimutatható az általános törvényszerűségek kutatásának igénye és igyekezete, csak korszakonként más-más szemlélet alapján közeledtek hozzá. A klasszikus görög *φύσει—θέσει* vita, a Port Royal grammairaire raisonné-ja, az újgrammatikus iskola elmélete a hangtörvényekről, SAUSSURE poszthumusz művének „A-t-il un point de vue panchronique” című és szempontból nem túl pozitív fejezete, GRAMMONT *Traité de phonétique* (1933), TRUBETZKOJ *Grundzüge der Phonologie* (1939) című munkái mind a kérdés tisztázásához és egyes univerzálisok pontosabb megfogalmazásához vezettek. Mégis az újabb ilyen tárgyú tanulmányok közül B. W. és E. G. AGINSKY cikke [The Importance

of Language Universals, Word 4 (1948), 168—172. 1.] válthatta ki elsősorban azt az általános érdeklődést, amely az ismertetett munka alcímében megnevezett konferencia megszervezéséhez, és annak anyagának közléséhez vezetett először 1963-ban. A vitaindító memorandumot (XV—XXVII. 1.) a szerkesztő GREENBERG, továbbá JAMES J. JENKINS és a nyelvpszichológus CHARLES E. OSGOOD állította össze. Ismertetésünk a második, változatlan kiadás anyagára támaszkodik.

A tudományos konferencia előadói egyaránt foglalkoztak elméleti kérdésekkel és konkrét univerzálisok meghatározásával. Leginkább elméleti jellegűnek nevezhető HOENIGSWALD és R. JAKOBSON előadása, a legkonkrétabb CHARLES A. FERGUSON és GREENBERG beszámolója. JOSEPH B. CASAGRANDE néprajzi, CH. E. OSGOOD pedig lélektani, azaz pszicholingvisztikai szempontból foglalkozott a nyelvi univerzálisok kutatásának fontosságával.

Ami az elméleti problémákat illeti, a tanácskozás mindegyik résztvevője megegyezett abban, hogy a nyelvnek vannak egyetemes törvényszerűségei. Ezek mind szinkronikus, mind diakronikus tekintetben kimutathatók, és megnyilvánulnak a nyelv valamennyi szintjében, tehát a hangrendszerben, a morfológiában, a szintaxisban, a szókinésben, illetőleg a nyelv szemantikájában. Az univerzálisok kimutatása és felállítása legkönnyebben a nyelvek szinkron rendszerében, és a nyelvi szintek közül a fonémaállományban végezhető el, leginkább problematikus viszont a diakronikus, továbbá a szemantikai univerzálisok meghatározása. Az előbbi kérdéssel foglalkozó HOENIGSWALD, az utóbbit tárgyaló URIEL WEINREICH és STEPHEN ULLMANN tanulmányai tehát inkább csak úttörő próbálkozások arra, hogy az ismert hatalmas tényanyagot az univerzálisok szempontjából rendezzék.

Az univerzálisok ismeretelméleti jellegét tekintve az egész anyagon vörös fonálként vonul végig az a kérdés, vajon a nyelv egyetemes törvényei induktív vagy deduktív törvények-e. A kötet szerzői közül is többen hivatkoznak BLOOMFIELD (Language. New York, 1933, 20 l.) azon kijelentésére, hogy az emberi nyelvre vonatkozólag csak az induktív úton szerzett általánosítások értékesek. A matematikai módszerek és a szimbolikus logika elveinek a nyelvtudományban való alkalmazása a deduktív törvények alkalmazásának is szükségesen helyt ad, habár az ilyen módon felállított törvényeknek csak akkor van reális értéke, ha a tapasztalati tények megerősítik őket (vö. azonban SAUMJÁN ezzel ellentétes nézetét, amelyben a deduktív úton szerzett eredményeket az empirikus tények ellenére is igazaknak minősíti: Voprosy Jazykoznanija 1965/5: 46. l.).

A deduktív törvények felállításának formális eszköze az implikáció alkalmazása. GREENBERG 45 általános törvényszerűséget állít fel beszámolójában, amelyet 30 különböző típusú és földrajzilag különböző területen beszélt nyelvek adatainak statisztikai összesítése alapján állapít meg főleg implikációs formában. Az implikáció itt a szimbolikus logika viszonyformájával azonos, tehát az az eset, amikor azt mondjuk: ha valamely nyelvben X jelen van, akkor Y is mindig megtalálható. Hadd soroljak fel mutatoul néhány egyetemes törvényt GREENBERG tanulmányából: 3. Olyan nyelvek, amelyekben a verbum-subjectum-objectum szórend dominál, mindig prepozíciós jellegűek; 4. A véletlenül sokkal nagyobb gyakoriságban tartalmaznak posztpozíciókat azok a nyelvek, amelyekben a szórend: subjectum-objectum-verbum; 5. Ha egy túlnyomóan subjectum-objectum-verbum szórendű nyelvben a főnév megelőzi a tőle függő genitívuszt, a melléknév szintén a főnév után áll; 31. Ha akár az alany, akár a tárgy nemből egyezik az igével, akkor a melléknév is egyezik a főnévvel; 34. Egy nyelvben sincs triális, ha csak nincs duális, és egy nyelvben sincs duális, ha csak nincs plurális; 36. Ha valamely nyelvben megvan a genus kategóriája, mindig megvan a numerus kategóriája is; 37. Egy nyelvben sincs több genusmegkülönböztetés a nem-egyes számban, mint az egyszámban; 45. Ha a névmás többszámában van genusmegkülönböztetés, akkor az egyszámban is van.

Mindezekből végeredményben az tűnik ki, hogy az implikáció csak forma, hiszen a szabályok vagy nagyon is függnek a statisztikai adatoktól (pl. a 3. és 4. törvény, ahol a „dominál”, „a véletlenül sokkal nagyobb gyakoriság” a szabály lényege), vagy pedig semmitmondó a törvény (36., 37., 45.). GREENBERG maga is utal implikációs törvényeinek ilyen jellegére (73., 104—105. l.).

USPENSKIJ, a munka korábbi recenzense (i. m.), még tovább megy GREENBERG próbálkozásán (és WEINREICHÉN, akinek előadásáról még később beszélünk), és a konferencián felállított egyetemes törvényeket a szimbolikus logika formális eszközeivel is felírja (néhány speciális kvantor alkalmazásával), de a szabályoknak az empirikus adatoktól függő valóságértékét természetesen ez nem változtatja meg. Hogy GREENBERG törvényei mennyire függenek az empirikus úton szerzett tényektől, azt bizonyítja saját kiegészítő jegyzete (107. l.), amelyben az utólag kapott információk alapján az általam is idézett 3. törvényt mégsem tekinti kivételnélkülinek, ti. egy uto-azték nyelvcsaládba tartozó

nyelvnek, a papagónak az adatai ellene szólnak. De számos más ilyen példát lehetne még felhozni a korábban megállapított univerzálisok ellen szóló új, eddig ismeretlen nyelvi adatokról. LADEFOGED (*A Phonetic Study of West African Languages*, Cambridge University Press, 1964, 24. l.) például hivatkozik a nyugatafrikai igbira nyelvre, amelyben öt nazális mássalhangzó van szemben a négytagú orális zárhangsorról, holott FERGUSON-nak a jelen kötetben szereplő tanulmánya szerint az alábbi univerzális állítható fel: az elsődleges nazális mássalhangzók száma sohasem lehet több, mint az orális zárhangoké. Ezért R. JAKOBSONnal (268. l.) ellentétben úgy vélem, hogy az empirikus adatok minél tökéletesebb felmérése nélkül időálló és megbízható nyelvi univerzaliát sem lehet felállítani, végeredményben tehát BLOOMFIELD idézett nézete továbbra is helytálló (nem beszélve az értekezlet több résztvevője által is említett triviális univerzálisokról, mint pl.: minden nyelv magánhangzókából és mássalhangzókából, fonémákból és morfémákból áll stb.), amelyeknek azért egy más szemszögből nézve van jelentőségük; ezekre HOCKETT beszámolójának ismertetésekor még visszatérek). GREENBERG kísérlete azért természetesen feltétlenül fontos és hasznos lépést jelent az univerzálisok felmérésében és összegyűjtésében, de csak ideiglenes érvényű lehet, hiszen a helyes indukció követelményeit alkalmazva, 30 nyelv adatainak alapulvétele még akkor sem elég, ha a kiválasztásban a szerző igyekezett eleget tenni a statisztikai reprezentáció követelményeinek.

A továbbiakban az egyes tanulmányok ismertetésére térek át.

CHARLES F. HOCKETT (*The Problem of Universals in Language*, 1—29. l.), aki maga személyesen nem vett részt a megbeszélésen, a nyelvi univerzálisok általános alapelveit tárgyalva az empirikus (általánosan elterjedt) törvényszerűségek fontosságát hangsúlyozta azzal az elfogadható megszorítással, hogy nem lehet minden nyelv statisztikai adataira építeni, hiszen például alig ismert vagy teljesen ismeretlen kihalt nyelvek is vannak, s ezért az induktív úton nyert adatokat megfelelően kell értékelné és szükség szerint átértékelni (extrapolálni). Ő maga azoknak az egyetemes törvényeknek a felállításával foglalkozik, amelyek az emberi nyelvre általában jellemzőek, megkülönböztetve azt minden más élőlény közlési eszközétől. A szerző a maga korábbi gondolatait (*A Course in Modern Linguistics*, New York 1959, a 64. 3. *The Key Properties of Language* című fejezet) fejleszti tovább és megtoldja néhány újabb kritériummal. Bár egyes megállapításai szükségszerűen általánosak és közhelyszerűek (minden nyelv hangokból, morfémákból, illetőleg szavakból és nyelvtani viszonyító eszközökből áll, minden nyelvben vannak névmások, tulajdonnevek stb.), az emberi nyelv kritériumainak felállítása terén kétségtelenül az ő megfogalmazása a legáltalánosabb, legegyszerűsebb és a legalaposabb az eddigiekhez viszonyítva. Érdekes az a megállapítása (24—25. l.), amely szerint a fonémák maguk nem alkalmasak arra, hogy mint nyelvi egységek univerzálisok alapjául szolgáljanak, mert igen gyakran más nyelvi egységekkel (pl. a szótaggal) alkotnak nehezen elhatárolható egységet.

HENRY M. HOENIGSWALD (*Are There Universals of Linguistic Change?*, 30—52. l.) a diakronikus univerzálisok elvi problémáit taglalja. Már említettem, hogy egyelőre aligha lehet ebben a tekintetben túlmenni az ismert tények néhány általános egységbe-foglalásán. Ilyenre tesz kísérletet a szerző, amikor helyettesítési modellként (replacement pattern) foglalja össze mindazt a nyelvi változást, akár hangtani, akár lexikai természetűek, amikor egy új nyelvi jel vagy nyelvi egység lép a korábbi helyébe, tehát pl. a germán alapnyelvi *d* hang helyett a német *t*, az angolszász eredetű *inwit* helyett a mai angol *conscience*. Egy másik általános jelenség a nagyon is ellentmondásos és vitatható törekvés az új struktúra kialakítására (target structure).

CHARLES A. FERGUSON (*Assumptions about Nasals: A Sample Study in Phonological Universals*, 53—60. l.) a nazális hangok meglétére és a többi hanghoz való viszonyára alapozva állít fel 15 egyetemes törvényszerűséget (1. fentebb).

SOL SAPORTA (*Phoneme Distribution and Language Universals*, 61—72. l.) is az univerzálisoknak és a nyelvi típusnak a szoros összefüggését hangsúlyozza, továbbá azt, hogy a nyelvet inkább a statisztikai, induktív törvényszerűségek jellemzik, és nem lehet csak egymástól függő törvényeket keresni a nyelvben.

JOSEPH H. GREENBERG (*Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements*, 73—113. l.) tanulmányának elvi kérdéseiről már az előbb részletesebben beszéltem. Itt csak annyit, hogy az általa felállított szabályszerűségek mind az alaktan, mind a szintaxis köréből valók, és a szörendi kérdések W. SCHMIDT kutatásai nyomán igen jelentős szerepet kapnak bennük. Az első törvényt (Kijelentő mondatokban az uralkodó sorrend az, hogy az alany megelőzi a tárgyat), érdemesnek tartom bemutatni az általa felállított táblázatban, ti. itt a szóban forgó 30 nyelv számszerű adata támasztja alá a szabályt a megfogalmazásnál is nagyobb részletességben (77. l.):

	I	II	III
Po — A	0	1	6
Po — N	0	2	5
Pr — A	0	4	0
Pr — N	6	6	0

A rövidítések feloldása: I = verbum-subjectum-objectum sorrend, II = subjectum-verbum-objectum, III = subjectum-objectum-verbum; Po = posztpozíciók megléte (a prepozíciókkal szemben), Pr = prepozíciók megléte; A = a főnevet megelőző melléknév uralkodó szórendje, N = ennek ellenkezője.

GREENBERG főbb típusokat próbál meghatározni azokból a nyelvekből, amelyekre az általa felállított univerzálisok vonatkozathatók. Szerinte a prepozíció, a genitívusban álló főnév, amely követi a birtokot, a verbum-subjectum és verbum-objectum, valamint a főnevet követő melléknévi sorrend mind közvetlen vagy közvetett harmóniában van egymással. Az ezzel ellentétes harmóniatípusra jellemző a birtokot megelőző genitívus, a subjectum-verbum, objectum-verbum és a főnevet megelőző melléknév sorrendje, továbbá a posztpozíció megléte.

GREENBERG igen szellemes és átgondolt koncepciójának, mint már említettem, mégis az a legnagyobb hiányossága, hogy csupán harminc nyelv adataira van építve. Egyébként sem ártana, ha az egyes nyelvek specialistái részleteiben is megvizsgálnák Greenberg adatait. A magam részéről nem látom pl. kielégítőnek a 40. szabályszerűséget: Ha a melléknév követi a főnevet, akkor ő testesíti meg a névszó inflexiós jellemvonásait; ebben az esetben a főnév minden ilyen sajátosságot nélkülözhet. Ez a szabály főleg a baszk nyelv jellemvonásaira enged következtetni, és a szerző maga is ezt a nyelvet említi példának (95. l.), nehezen látom be azonban, hogy hogyan érvényesül a szabály pl. a szuahéli nyelvben, ahol a melléknév ugyancsak mindig követi a főnevet, ezzel szemben flexióról nem beszélhetünk, de mindenesetre az alaki sajátosságokat (névszói osztályrag) mind a főnév, mind a melléknév magában hordozza, ha a melléknév szuahéli eredetű (*mtu mkubwa* 'nagy ember' *watu wakubwa* 'nagy emberek'), de csak a főnév kap ragot, ha a melléknév idegen eredetű (*mtu tajiri* 'gazdag ember — *watu tajiri* 'gazdag emberek'). Ez a példa is azt bizonyítja, hogy nyelvi univerzálisát csak széleskörű és megbízható tényanyag alapján lehet felállítani.

WARREN COWGILL (A Search for Universals in Indo-European Diachronic Morphology, 114—141. l.) a SAPIR (Language. New York, 1921) nyomdokain járó J. H. GREENBERG (International Journal in American Linguistics 26 [1960] 178—194. l.) morfológiai tipizáló módszerét követte és alkalmazta 14 indoeurópai nyelvre, négy nyelv adatait GREENBERG táblázatából vévén át, 10 nyelv adatát pedig a módszer némi módosításával a saját számításai szerint állítván össze. A szerző a kapott mutatók alapján részben igazolva lát több olyan tendenciát és jellemvonást, amely nagyjából ismeretes volt (pl. a hettita nyelvnek viszonylag eltérő morfológikus alkata). A számos adatok viszont többek közt azt is megmutatják, hogy a szintézisnek az indoeurópai alapnyelvből kiinduló, egyre csökkenő tendenciája és növekvő analitikus jellege egyáltalán nem töretlen vonalú. COWGILL hangsúlyozta azonban, hogy az adatok gyakran ellentmondóak és nem mindig lehet belőlük általános törvényszerűségekre következtetni. A szerző a számításoktól függetlenül az affixumok három fajtájának történeti fejlődéséről és elterjedéséről ad rövid áttekintést, azt a szabályszerűséget állítván fel ezzel, hogy minél nagyobb mérvű morfológikus váltakozások tapasztalhatóak a viszonyító morfémák közt, azok annál korábban keletkeztek.

URIEL WEINRICH (On the Semantic Structure of Language, 142—216. l.) és STEPHEN ULLMANN (Semantic Universals, 217—262. l.) egyaránt a jelentésán általános törvényeivel foglalkoznak más-más nézőpontból kiindulva. WEINRICH a (CARNAP-féle) szimbolikus logika terminológiája és formális eszközei alapján vizsgálja a nyelv szókinésében és nyelvtani eszközeiben a jelentési kategóriák összefüggését a logikaiakkal, de ebben a vonatkozásban természetesen csak az alapelveik jut el néhány illusztráló példa támogatásával, illetve a továbbhaladáshoz szükséges kérdéseket adja fel. A pragmatikus operátorok közé tartoznak az igei módok, az imperatívus, a kérdés stb. Ebbe a témakörbe tartoznak a kérdőszavak, a kérdő partikulák stb. A kérdőnévmások rendszerében igen gyakori a hiány, pl. az angolban a *wh-* (*what, which, why?* stb.) melléknévi formája hiányzik, s csak körülírással fejezhető ki (*what kind of?*). A névmások másik csoportja kvantifikáló eszköz (*bármely, valamely, minden, semmilyen* stb.). A szókapcsolatok és mondatok szemantikájában (combinatorial semantics) WEINRICH két jelkombinációs típust állapít meg: kapcsolódás (linking) és illeszkedés (nesting). A kapcsolódás két jel egyszerű nyelvtani társulása, míg az illeszkedés két jel nem azonos szintű kapcsolata. Az elsőre példa a jelzős

kapcsolat, a másakra a tárgyi és határozói szintagma. ULLMANN e tanulmányában csak a szójelentés általános problematikájával foglalkozik főleg korábbi alapvető munkáinak (vö. pl. *Principles of Semantics*, Glasgow—Oxford 1959) anyaga alapján. A szerző hangsúlyozza a nyelvenkénti szemantikai párhuzamok összeállításának fontosságát (238—240. l.).

ROMAN JAKOBSON (*Implications of Language Universals for Linguistics*, 263—278. l.) az implikációs jellegű törvények fontosságát emeli ki. Többek közt GREENBERG elaborátumával kapcsolatban néhány konkrét ellenvetést tesz. Pl. hogy a szórendnek egyes nyelvekben, így az oroszban (tegyük hozzá, a magyarban is) stilisztikai szerepe van, ott tehát az általános sorrend (amely semleges stilisztikai hangulatú) a szöveg követelményeinek megfelelően változik, sőt ott a Greenberg által említett soha sem használt vagy csak ritkán előforduló verbum-objectum-subjectum, objectum-subjectum-verbum és objectum-verbum-subjectum sorrend is gyakran lehetséges.

JOSEPH H. CASAGRANDE (*Language Universals in Anthropological Perspectives*, 279—298. l.) azért tartja fontosnak a nyelvi univerzálisák összegyűjtését, mert ezek az emberi művelődés egyetemes törvényeire is rávilágítanak. A dolgok természetéből következő, hogy elsősorban a szemantikai univerzálisák érdeklik a szélesebb értelemben vett antropológiát, de a többi nyelvi szint törvényszerűségeinek összeállítása sem érdektelen. A nyelv általános törvényszerűségeinek vizsgálatában feleletet várunk a WHORF-féle (tulajdonképpen HUMBOLDTTól eredő) koncepció érvényességének kérdésére, tehát, hogy vajon tényleg a különböző nyelvi struktúrák alakítják-e ki az emberi gondolkodás és világnézet különbségeit.

CHARLES E. OSGOOD (*Language Universals and Psycholinguistics*, 299—322. l.) 4 általános törvény felállításával próbálkozik, amely az implikáció legáltalánosabb formáját, a ZIPF-féle gyakorisági törvényt és az 50 százalékos entrópia körüli ingadozás tapasztalatai tételeit foglalja magában. Ő is szükségesnek látja a WHORF-féle nyelvi relativitás elméletének további ellenőrzését, amelyre vonatkozóan eddig ellentmondó eredményeket kaptunk a pszicholingvisztikai tesztek során. Különösen fontosnak tartja az ULLMANN által vázolt szemantikai univerzálisák kutatását. A továbbiakban beszámol arról az illinois Institute of Communication Research által számos országban végzett vizsgálatról, amely folytatása egy korábbi kutatásnak [CHARLES E. OSGOOD—GEORGE J. SUCI—PERCY H. TANNENBAUM, *The Measurement of Meaning*. Univ. of Illinois 1957, ismertette ANTAL LÁSZLÓ *Nyt.* 82 (1958) 504—505. l.].

FODOR ISTVÁN

A. Capell: *Studies in Socio-Linguistics*

Jauna Linguarum Studiae memoriae Nicolai van Wijk dedicata, edenda curat C. H. VAN SCHOONEVELD, Indiana University, Nr. XLVI. London — The Hague — Paris, 1966.
Mouton and Co. 167 l.

Amint a szerző már az előszóban megírja (5—6), sem a cím, sem a műben foglalt tartalom nem a nyelv és a társadalom egymással összefüggő, egymásra ható jelenségeit öleli fel, hanem annak a stúdiumnak elvi kérdéseivel foglalkozik, amelyet az amerikai nyelvészek BOAS és SAPIR nyomán etnolingvisztikának neveztek el. Minthogy a könyv tárgya ilyen módon pontosan körül van határolva, félreértésről nem eshetik szó, de azért mégis kifogásolnunk kell azt a terminusváltoztatást, amelynek okairól különben a szerző nem ad elfogadható magyarázatot. Azért kellene ragaszkodni az „etnolingvisztika” elnevezéshez, mert „szociolingvisztika” is van, azaz, hogy jelenleg csak a körvonalai vannak meg, de idővel ennek a stúdiumnak is ki kell fejlődnie és fel kell virágoznia. Hogy még nem született meg igazában, az részben annak a következménye, hogy a szociológia sokkal fiatalabb tudományág, mint akár a nyelvtudomány, akár a néprajz. Miféle témákat hivatott tárgyalni a szociolingvisztika? Nevéből adódóan a nyelvtudomány és a szociológia érintkezési területén mindazokkal a kérdésekkel, amelyek a társadalom egészének, a társadalom osztályainak és rétegeinek a nyelvre gyakorolt hatásából, illetőleg kölcsönhatásából erednek. Ide tartozik pl. annak a vizsgálata, hogy a társadalom egyes rétegei melyik nyelvi réteget (irodalmi nyelv, köznyelv, regionális köznyelv, a köznyelv alsó foka), milyen fokon ismerik, hogy viszonylanak egymáshoz a társadalom rétegei és az egyes csoportnyelvek, továbbá a nyelvjárások területén belül milyen tagozódás van az egyes társadalmi rétegek (pl. szövetkezeti parasztok és állami gazdaságok dolgozói, falusi értelmiség, kisiparosok stb.) nyelve között, csoportnyelvek és réteglyelvek szerint.

További kutatás tárgya lehet, hogy melyik rétegre milyen nyelvi változások, neologizmusok, archaizmusok, nyelvi hibák jellemzőek, milyen rétegek érzékenyebbek a nyelvi „tisztaság” iránt, mi az aktív és a passzív szókincs aránya társadalmi rétegek szerint, az idegen nyelvtudás hogyan oszlik meg a különféle rétegekben, milyen rétegek miféle idegen nyelvet tanulnak szívesebben és melyik nyelv tetszik nekik inkább (az utóbbi vizsgálatot a jelen recenzió írója végzi) stb. Ezeknek a témáknak egyike-másika már korábban is foglalkoztatta a két érdekelt tudományág művelői közül a nyelvészeket, sőt pusztán megfigyelésekből közismert általánosítások is születtek (pl. a nők a nyelvi hagyomány őrzői, a fiatal nemzedék a nyelvi változások hordozója, a kevésbé iskolázott falusi rétegek őrzik jobban a nyelvjárást és ismerik kevésbé az irodalmi nyelvet stb.), de a korszerű szociográfia tudományos vizsgálati eszközei útján ezekről és sok más hasonló jelenségről alapos, hiteles, részletekbe menő szabályszerűségek felállítására várható, amely nemcsak a tények, hanem az okok feltárására is vezethet.

CAPELL számos, tulajdonképpeni szociolingvisztikai problémát tárgyal a könyvében az ígért szétválasztás ellenére is. Így a nemzeti nyelv, a két- és többnyelvűség kérdései elsősorban a szociolingvisztika tárgykörébe tartoznak. Ugyanez vonatkozik a 7. fejezetben tárgyaltakra (Language and Social Groupings, 98—116). Mindazonáltal nem lehet a szerzót teljes következetlenséggel vádolni. Ne feledkezzünk meg róla, hogy a szociológia és a néprajz igen szorosan fonódik egybe. Az irodalmi nyelv elterjedésének vizsgálata szociológiai kérdés egy és ugyanazon társadalmon belül, de néprajzi kérdéssé válik, ha két különböző országot, illetőleg ezeknek népeit hasonlítjuk össze ebből a szempontból. A funkcionális kialakulása óta az angolszász, s különösen az amerikai szakirodalomban a néprajznak ezt az ágát szociális antropológiának hívják (social anthropology), míg nálunk ma is antropológiának nevezett tudományágat ők fizikai antropológiának nevezik (physical anthropology). S ma a szociográfia módszereit alkalmazza a szociológia a civilizált államok társadalmi jelenségeinek vizsgálatában éppen úgy, mint az etnográfia a még eredeti körülmények között élő paraszti lakosság és a természeti népek társadalmi viszonyainak leírásában. Nem kifogásoljuk tehát, hogy CAPELL ezeket a problémákat is érintette, de hiányolhatjuk, hogy néhány fontos valóban etnolingvisztikai kérdéstről nem emlékezett meg, amely már e stúdium megalapozóit, BOAST és SAPIR is foglalkoztatta. Ilyen pl. a nyelvi adatok bizonyossága a migráció kérdéseiben (vö. Internal Linguistic Evidence Suggestive of the Northern Origin of the Navaho. Selected Writings of EDWARD SAPIR. Edited by D. G. MANDELBAUM. Berkeley—Los Angeles, 1951, 213—224), a néprajzi ismeretek fontossága az egyes nyelvi adatok megítélésében stb. Igaz, a rokonság fogalmi és névrendszerének összefüggése éppen ilyen jellegű, a szerző igen részletesen tárgyalja e kérdést (81—97), hiányzik viszont e fejezetben az általánosítás; monográfikus jellegűvé válik anélkül, hogy általánosabb tanulságokat lehetne levonni belőle.

A szerző maga említi az előszóban, hogy nem akarja a témát enciklopédikusan tárgyalni, hanem csupán az irodalomban elszórva talált anyagból szándékozott összefoglalót adni, hogy további ösztönzésül felhívja a nyelvészek és néprajzkutatók figyelmét erre a stúdiumra.

A könyv három részből áll. Az első rész (Socio-Linguistic Parallels, 15—47) a címnek megfelelően párhuzamot kíván vonni nyelvi és néprajzi jelenségek között. A párhuzam azonban nem közvetlen jellegű, tehát nem bizonyos nyelvi jelenségek okát, keletkezését, funkcióját akarja meghatározott néprajzi jelenségekhez kapcsolni — róluk egyébként itt és a mű többi részében szó esik —, hanem a nyelvi, fonetikai és fonológiai különbségtétel megfelelőjét próbálja a néprajzi jelenségek közt kimutatni. A fonetikus, illetőleg fonológikus sajátságokra, amelyeket a néprajzi jelenségek körében is alkalmaz, a szerző PIKE műszavait, az „etic” (< phonetic) — „emic” (< phonemic) megkülönböztetést, továbbá az „észlelési rács (perceptual grid)” fogalmát használja. Amint a néprajzi megkülönböztetés példázatai közt írja (20), a társadalmak vezetőit sokféleképpen hívhatják a törzsfőnöktől kezdve a királyig, e címek funkciói azonban teljesen változó lehet, kezdve a tiszteletbeli méltóságtól (keleti Salamon-szigetek) a testületek által szabályozott uralmon át az abszolút hatalomig (korábban a Fidzsi-szigeteken), miközben a méltóság lehet örökletes, választott stb. függetlenül a címtől. A címek az „etic”, a funkció és az egyéb körülmények az „emic” problémakörébe tartoznak. Az „észlelési rács” nyelvi vonatkozására kapjuk a színek fogalmának és nevének kettősségét (39), néprajzi viszonylatban pedig a szerző azokat a hibákat (43—47) említi meg, amelyeket az európai népek követtek el a 20. századig a természeti népek társadalmi szervezetének, szokásainak, kultúrájának megismerése miatt, mivel csak a jelenségek leírásáig („etic” tények) jutottak el, a funkció megértéséig („emic”) nem. A szerző rámutat arra, hogy a nyelvtudományban és a néprajzban egyaránt azonos a tanulmányozás sorrendje: először az „etic” jelenségeit kell feltárni, azután meghatározni az „emic” rendszerét.

A második rész (Language and Social Change, 51—78) a nyelv és a társadalom változásai közti törvényszerűségeknek rendszert más nyelvek és más népek hatása folytán előállott fajairól beszél. Ismét PIKE nyomán háromféle hatást állapít meg: Az első a marginális hatás, amikor az érintkezés csak csupán felületi jellegű, s az átvétel, a változás egy-egy elemre vonatkozik. CAPELL szerint ilyenek a megváltozott morfémátagolás során keletkező változások (pl. ófrancia *naperon* > középangol *a naperon*, mai angol *an apron* 'kötény', a magyarban ilyen eredetű a *banya*). A népek érintkezésében az egyes tárgyak és folklórelemek átvétele jön létre ilyen módon. A réteghatás (core) a nyelvben a kölcsönzavak beáramlását eredményezi; a népek érintkezésében nagyobb kulturális változások jönnek létre. A szerkezeti változások (matrix) a nyelv, illetőleg a nép egészét érintik, s ekkor olyan nagy méretű átalakulásról van szó, amelynek folyamányaképpen a nyelv kihál, a nép kultúrája pedig az idegen hatásra feloldódik, eltűnik, s átadja a helyét az újnak. A vázlatos leírásból és a példákban is láthatjuk, hogy mennyire nem azonos szintű jelenségek összefoglalásáról van szó. A marginális hatásra létrejött szóhatáreltolódás a nyelv belső szerkezetének változásaira (linguistic interne), a nyelv teljes kihalása pedig csupán a nyelv külső sorsára vonatkozik (linguistic externe). A második részben egy fejezet (The Process of Linguistic Acculturation, 63—78) tárgyalja a nyelvi változások külső és belső tényezőit. Szó esik a SAPIR-féle tendenciákról (drift), amely — amint a szerző rámutat (64) — lényegében azonos a szovjet nyelvészethen (és tegyük hozzá más országok nyelvtudományában) „a nyelv belső törvényei” néven jelölt nézetekkel. Abban is igaza van a szerzőnek, hogy ez a felfogás miszticizmushoz vezethet, de talán jobban hangsúlyozni kellene, hogy azért ennek a fogalomnak valami reális magja is van, csak további vizsgálatokra szorul. A fejezet második fele a pidzsin és a kreol nyelvek kérdésével foglalkozik.

A harmadik rész (Language within Societies, 81—161) sokféle problémát foglal össze: a rokonsági fogalmak nyelvi kifejezését, a nyelvi rétegződést, tehát az irodalmi, írott nyelvet, a köznyelvet, a kultikus és liturgikus nyelvek problémáit. Végül külön fejezet tárgyalja a nemzeti és hivatalos nyelvek kérdését, különösen pedig a függetlenné vált államok, főképpen India nehézségeit e problémával kapcsolatban. Különösen érdekesek a csoportnyelvekre vonatkozó adalékok az ausztráliai és óceániai nyelvek köréből (88—116).

CAPELL munkájának kétségtelen értéke, hogy párhuzamot keres a nyelvi és társadalmi folyamatok közt, és a további, komplex kutatásokat sürgeti. Az általa megjelölt párhuzamok azonban tulajdonképpen csak analógiák, amelyek olykor csak metaforikus értelemben nevezhetők párhuzamosaknak. Általában az „etic” — „emic” kettősség következetes megkülönböztetése nem mindig lehetséges, és a párhuzamokat egymáshoz igen kevés kapocs fűzi. CAPELL óvatosan felveti azt a lehetőséget, hogy a nyelvi és antropológiai folyamatok összefüggének egymással, tehát az egyiknek a változása szükségszerűen maga után vonja a másik változását is, de hangsúlyozza, hogy ez nem feltétlenül van így, a kérdés további kutatást igényel (34). Egy másik helyen megemlíti (81), hogy a rokonsági viszonyok és nevek közt olyan kapcsolat is lehetséges, amidőn a nyelv hatást gyakorol a változóban levő rokonsági rendszerre. Am az általa felhozott példák nem ezt az esetet igazolják, hanem ennek fordítottját, az általánosítást, amelyben a rokonsági rendszer változása hat a terminológiára.

CAPELL számos részletkérdésben fejt ki röviden álláspontját. WHORF elméletét (amely végeredményben HUMBOLDTTól ered) nem fogadja el, de elismeri, hogy igen fontos kérdést vet fel, és azért az igazság bizonyos elemei megvannak benne. Ugyancsak nem fogadja el (még részleteiben sem) a glottochronologia elméletét és módszerét.

Nem lehet viszont teljesen egyetérteni a szerzőnek a nemzeti nyelvek kérdésében elfoglalt álláspontjával. CAPELL jól látja a soknyelvű államok, elsősorban a most függetlenné vált afrikai és ázsiai országok rendkívüli nehézségeit, de túlságosan egyoldalú nézetet vall, amikor valamelyik európai nyelv kizárólagos adoptálása mellett tör lándzsát, mert — úgymond — az eredeti nyelv megtartása kulturális elszigeteltséghez vezet (60—62, 159—161). A szerző nem látja a kérdés másik oldalát, azt ti., hogy a saját nyelv feladása a nemzet kialakulását gátolná azáltal, hogy nyelvigleg és kulturális szempontból gyökértelen tömegeket teremtené. Persze ebben a vonatkozásban nem lehet merev szabályt felállítani. Számos nép talán fel fogja áldozni ősi nyelvét, hogy valamely elterjedtebb nyelv, akár egy európai, legyen az új ország egységes hivatalos nyelve, de sok esetben még a kis népek is ragaszkodni fognak ősi nyelvükhöz, amint ezt a ndebele példája mutatja (Rhodesiában) az elterjedtebb zuluval szemben (lásd African Languages in Schools, ed. by G. FORTUNE, Salisbury 1964, 89—96). Ugyanez vonatkozóan a szovjetunió kisebb nemzetiségeinek nyelvére is, amelyeknek sorsára vonatkozóan a szerző aligha von le helyes következtetést (59). Hogy e kérdést más szerzők különbözőképpen látják, arra vonatkozóan az alábbi munkában összefoglalt nézetekre hivatkozom: Language in Africa,

ed. by JOHN SPENCER. Cambridge University Press 1963, 64—72, 123—144. Egyébként maga CAPELL is hivatkozik egy ellenpéldára, ti. a mexikói otomi nyelven beszélő indiánok ellenállására a spanyollal szemben (61). Az ausztráliai kormánynak az a politikája, amely a bennszülöttek alsófokú oktatásába sem kapcsolja be az anyanyelv használatát (58), aligha helyesíthető megoldás.

Hadd említsem meg még a szerző néhány téves vagy félreérthető adatát.

A szuahéli *kaa* szó jelentései helyesen: 1. ül, 2. szén (és nem „zsarátnok”), 3. (*khaa* ejtésben) rák (16).

A „fa” — „erdő” spanyol, francia és német megfelelőinek táblázata (39) nem egészen jó: a francia *bois* szó jelenthet 'Wald'-ot, a spanyol *arboleda* megfelelője nem a francia *forét*, hanem a *bois*.

Az amerikai négek angol nyelvében talán túlzás általánosan meglévő afrikai jellegű intonációt keresni (59). CAPELL a *bátyámuram*, *kisebbik uram*, *öregbik uram* féle kifejezéseket — ha fenntartásokkal is — a levirátus intézményével összeűgésbe (85), amely szerinte az egész magyar etnikumra vonatkozik. Ezzel szemben FÉL EDIT szíves közlése szerint, akitől az adatok származnak (habár a szerző nem említi a nevét), ő egy 1944-ben megjelent cikkében az intézmény eredeti meglétét csupán egy falura, a Komárom-megyei Martos községre vonatkoztatja. Megjegyzem, aki nem tud magyarul, a magyar rokonsági nevek angol értelmezése alapján nehezen tudja kiismerni magát a szerző gondolatmenetében.

A görög-katolikus liturgiában nem középkori orosz nyelvet, hanem orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelvet használnak (113). Itt nem pusztán terminológiai különbségről van szó.

A hindi és a modern indiai nyelvek nem a szanszkritből erednek, ahogyan a szerző állítja (155), hanem egy a prakrit alapját is képező vulgáris nyelvből.

A szerző a hibák, hiányosságok és egyenetlenségek ellenére is elérte célját: jó összefoglalást nyújt a tárgyalt kérdéstről, és ösztönzést ad a további kutatásokhoz.

FODOR ISTVÁN

R. B. Le Page: The National Language Question

Linguistic Problems of Newly Independent States. Issued under the auspices of the Institute of Race Relations, London. London—New York, 1964. Oxford University Press. 81 l.

A nyelvi kérdés a gazdasági, politikai, társadalmi problémák mellett olykor igen nagy szerephez jut az újonnan függetlenné vált államokban, tehát szinte egész Afrikában és Ázsia nagy részében. A szerző ennek a kérdésnek az alapelveit, mozgató erőt tesz vizsgálata tárgyává, főleg Ázsia, s azon belül is India és Malaysia vonatkozásában. Korábbi cikkeimben [FODOR ISTVÁN, Afrika nyelvi problémái és a „nyelvi tervezés”. Magyar Nyelvőr 89 (1965), 358—366, és Afrika nyelvei és nyelvi problémái. Valóság 3/6 (1960), 31—37] az új afrikai államok szempontjából vizsgáltam meg a nyelvi kérdést. LE PAGE adataiból számos velem egyező momentum világlik ki, bár az Afrikától eltérő körülmények következtében más-más (de tegyük hozzá: kevésbé súlyos) problémák mutatkoznak. A szerző is hangsúlyozza azt, hogy a nyelvi kérdésben az állami vezetők által hozott döntések előtt ki kell kérni a szakemberek, elsősorban a nyelvészek véleményét, továbbá, hogy a döntést csak a helyzet alapos ismeretében tanácsos meghozni. Talán kevésbé domborodik ki a munkában a nyelvi kérdéseknek a nemzetiségek, népcsoportok körében megnyilvánuló érzelmi oldala, amelynek megismerése egyben komoly szociológiai kutatást és felmérést igényel. A végkonklúzió szintén hangsúlyozza, hogy az új soknyelvű államok nyelvi kérdéseinek megoldásához esetenkénti elbírálás szükséges. Általános szabályt felállítani itt nem lehet, de mindenesetre három alternatív lehetőséget sorol fel (magam az afrikai államokra nézve 5 ilyen általános megoldást említettem): 1. egy vagy több honi nyelvet megtenni hivatalos nyelvként, 2. egy vagy több honi nyelv és egy nemzetközi nyelv használata (a korábbi gyarmattartóké) és 3. egy nemzetközi nyelv alkalmazása hivatalos nyelvként.

A továbbiakban néhány olyan adatot és utalást említek meg a könyvből, amely érdekes vagy elgondolkodtató, és néhány olyat, amellyel vitába kell szállni.

A szerző úgy véli, hogy az anyanyelven való tanítással kapcsolatban csak bilingvis országban merülhetnek föl problémák. Olyan területen viszont, ahol eleve három vagy

több nyelvet beszél a lakosság, nem okoz nehézséget, ha az alsófokú iskolában egy negyediken, történetesen angolul kezdenek tanulni, neki legalább is ezek a tapasztalatai Malayában (21—22. l.). Az, hogy a vegyes lakosságú területeken már gyermekkorban jól elsajátítanak több nyelvet, közismert tény. De az is bizonyos, hogy számos nép ragaszkodik a saját nyelvéhez, és annak kiművelésére törekszik. Ilyen tendenciákat vegyes lakosságú területeken már tapasztaltunk. (A Kaukázusban a Szovjethatalom idején teremtették meg az írásbeliséget több népnél, amely a fejlett irodalommal rendelkező orosz hivatalos nyelv ismerete mellett is őrzi saját nyelvét; a svájci rétoromán példája stb.) Ha tehát egyes területeken, mint pl. Malaysiában az angol hivatalos nyelv meggyökeresedésének nem igen lenne akadálya, hisz a lakosság igen vegyes (a maláj mellett a kínai dominál), és ezek a rétegek egymással gyakran szembenállanak, másutt az európai nyelvnek az alsófokú oktatásba való bevezetése komoly ellenállásra találna.

LE PAGE egyébként helyesen látja azokat a következményeket, amelyek a nem kellően előkészített és a nem megfelelő átmenettel bevezetett nyelvi politika végrehajtása után keletkezhetnek (22—26. l.). Ha a gyermeket olyan nyelven tanítják az iskolában, amely nem az idősebb nemzedék nyelve, ezzel elfordítják őt szüleitől, szembeállítják a két generációt egymással. Ha ez az új nyelv még csak nem is az ország saját nyelve, akkor saját országának, népének kultúrájától idegenítik el. De az is nehézséget jelent, ha a honi nyelv nem felel meg a technika és tudomány követelményeinek. Ekkor azok, akik ezen a nyelven tanulnak (de nem jutnak el a főiskolákra), alacsonyabb kulturális színvonalon rekednek meg; ez pedig gyakran a sovinizmus melegágyává lesz.

A vallásnak a nyelvi kérdésben való szerepével kapcsolatban a szerző rámutat arra (28—33), hogy az európai nyelvek elterjedésének könnyebb útja volt azokon a területeken, ahol a kereszténységgel szemben nem állt helyi vallás. Nem értünk egyet a szerzővel abban, hogy Szudánban az északi és déli tartományok politikai ellentéte nem annyira nyelvi, mint inkább vallási jellegű, minthogy — szerinte — az északi mohamedán vallású vezetőkkel szemben a déliek vezetői keresztény missziós iskolákban nevelkedtek. Ha maguk a vezetők más kultúrában és más vallásos szellemben nevelkedtek is, mint az északi szudáni népek, a déli lakosság túlnyomó többsége nem kersztény (és legfeljebb csak felszínesen mohamedán), ellenállás viszont az arabokkal és az arab nyelvvel szemben jelentkezik elsősorban (nem beszélve a gazdasági, politikai jellegű ellentétekről).

LE PAGE megindokolja (35. l.), hogy a soknyelvű fejlődő országokban miért virágzik inkább a képzőművészet, a táncművészet stb., mint az irodalom. Ezek a művészetek az egész terület kulturális hagyományainak igényeit és jövő fejlődését jobban ki tudják elégíteni, mint a nyelv korlátaihoz kötött irodalom. A honi irodalom fejlődésének még ott is nagy akadálya a nyelv, ahol a lakosság csak egy vagy egy-két honi nyelven beszél, vagy ahol a lakosság többsége valamelyik európai nyelvet, illetőleg annak kreol változatát beszéli. Az író ugyanis választút előtt áll: a hazai közönségnek írjon-e, vagy az európai nyelvet (illetőleg az európai nyelv magasabb stílusformáját) válassza-e, hogy ezzel nemzetközi népszerűsége tegyen szert, de egyszerűsége olvashatatlanná váljék a honi közönség számára. Az angol nyelvterületeken a helyzet annyiban könnyebb a francia nyelvterületekhez képest, hogy az angol nyelv helyi változatait hivatalosan is elismerik, tehát a bennszülött lakosság számára megkönnyítik a nyelv elsajátítását. Ezzel szemben a tengerentúlon csak a francia irodalmi nyelvet ismerik el, tehát a művelt rétegek nyelve így sokkal messzebb kerül a kreolt beszélő lakosság széles tömegeinek nyelvhasználatától (36—39. l.).

A kreol nyelvek előnyeiről és hátrányairól szólván a szerző megemlíti azt a hátrányt, hogy a kreol nyelveken beszélők többsége soha sem tudja igazán jól elsajátítani az illető európai nyelvet, mert a kétféle nyelvi forma közti különbség nem nagy (43. l.).

India nyelvi helyzetével kapcsolatban LE PAGE megemlíti (53. l.), hogy ott összesen 845 nyelvet beszélnek. Ez az adat egy hivatalos indiai kormánykiadványból származik (India: A Reference Annual. Ministry of Information and Broadcasting. Government of India. Delhi 1962). Ennek csak az 1960. évi kiadását találtam meg könyvtárainkban, de az adatok ebben is az 1951. évi népszámlálásból valók. Ez a szám rendkívül magas, de mivel a táblázat csak a 61 legfontosabb, 100 000 főnél több beszélőt számláló nyelvet nevezi meg, nem lehet ellenőrizni. A szóban forgó hivatalos statisztikai kiadvány nem adja meg a forrását, de feltehető, hogy a nyelvek számának megállapításában GEORGE A. GRIERSON, Linguistic Survey of India (1899—1928) című 11 kötetes munkájának adatait vették alapul. GRIERSON összesen 179 nyelvet és 544 nyelvjárást tüntet fel (I. kötet I. rész 18, 411—417. l.), melyből 113 nyelvet, illetőleg 82 nyelvjárást a tibeti—burmai nyelvekre esik. Ezeket Indiában a lakosságnak elenyésző része beszéli főként a Himalaya vidékén nehezen megközelíthető falvakban. Maga GRIERSON is utalást tesz arra, hogy a nyelvi feltérképezés gyakran megbízhatatlan adatokra épült. Aligha valószínű, hogy az 1951. évi népszámlálás nyelvtudományi szempontból módszeresebb és hitelesebb gyűj-

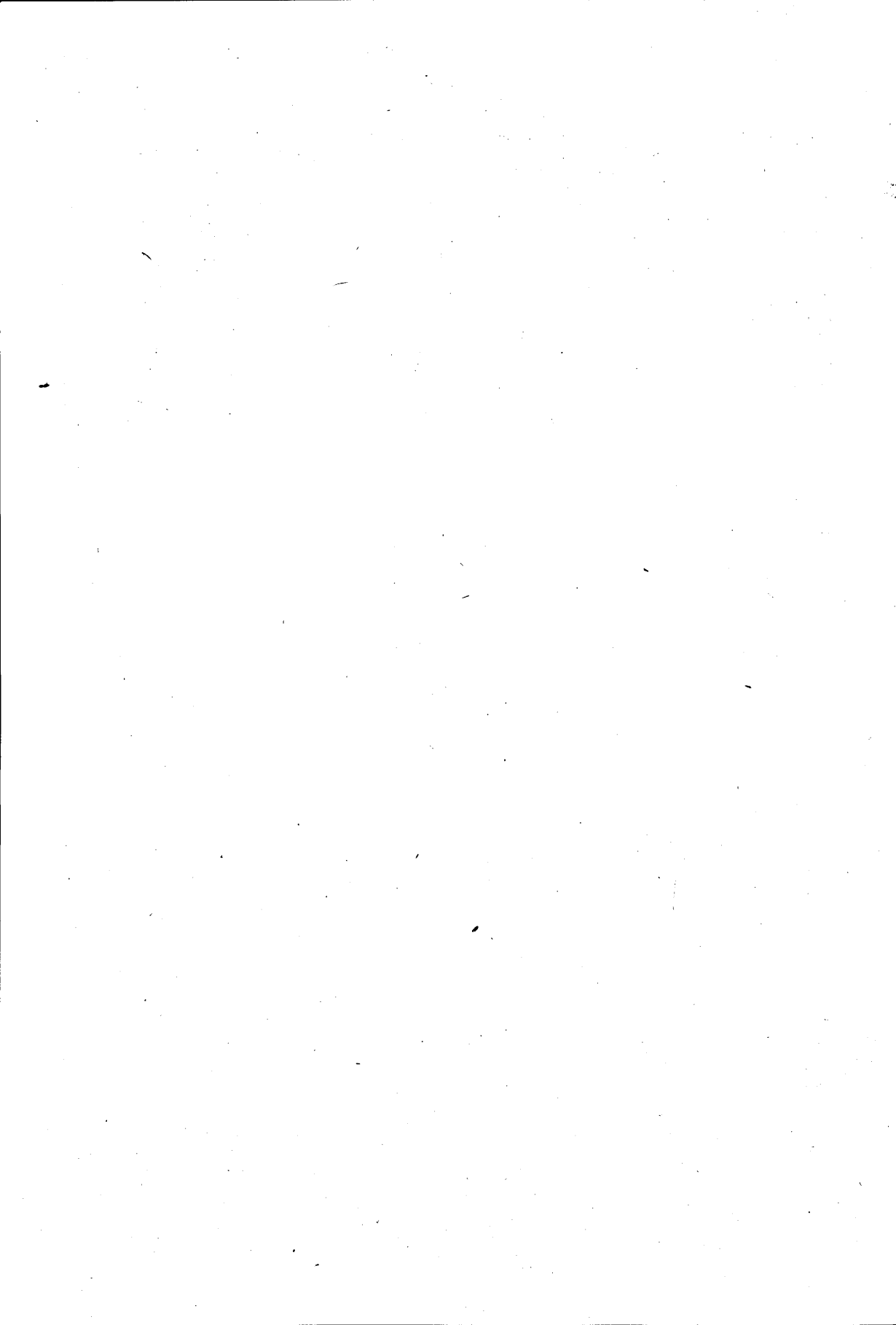
tésre támaszkodott volna. Valószínűbb, hogy a GRIERSON által még nyelvjárásoknak tartott egységeket is külön nyelvnek számították, a GRIERSONTÓL eltérő számadatok pedig alighanem azzal magyarázhatók, hogy kétséges esetekben a helyi lakosság véleményét is figyelembe vették.

India jelenlegi nyelvi állapotaira jellemző fényt vet az a szerző által kiemelt tény, (56—57. l.), hogy ott szerencsés esetben csak két nyelven kell tanulni az iskolában (hindi és angol), egyébként azonban négyen (az illető anyanyelvén, a szövetséges állam nyelvén, továbbá hindi és angol nyelven). S ehhez járul még az írások különbsége.

Mind Indiában, mind Malaysiában a legfelső bíróság hivatalos nyelve (a tényállás felvételének esetleges kivételével) az angol. Ez a tény élesen rávilágít arra, hogy a jogszabályozás milyen nehézségekkel járhat ott, ahol a jogalanyok nyelve feltétlenül más, mint a joghatóságé, és az első fokú bíróságoké is más (ha már áttértek a honi nyelv használatára), mint a legfelsőbb bíróságé.

LE PAGE műve abból a szempontból igen hasznos, hogy ráirányítja a figyelmet az Európában kevésbé ismert, de a fejlődő országok mindennapi életében megoldást váró gyakorlati és tudományos problémákra.

FODOR ISTVÁN

TARTALOM

BERECZKI GÁBOR: Mit hozott 1917 októbere a Szovjetunió uráli népeinek?	235
KERESZTES LÁSZLÓ: A beszélést és gondolkodást jelentő igék az obi-ugor nyelvekben	245
VÁSZOLYI ERIK: Zürjének, Perm, Bjarmia	283
FÓNAGY IVÁN: Áthajlás, szünet, szerkezet	313
ARANY A. LÁSZLÓ: Trubetzkoy nyelvelméletének és fonológiájának lélektani és logikai alapja	345
DEZSŐ LÁSZLÓ—SZÉPE GYÖRGY: Adalékok a topic-comment problémához	365

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

GULYA JÁNOS: A tárgyias igeragozás az osztjákban	389
KISS JENŐ: A cseremisiz térszinformanevek	395
GYEVAJEV, SZ. Z.: A moksa-mordvin nyelvjárások fonémaállománya	404
SZABÓ LÁSZLÓ: Faktitív igék a kildini lapp nyelvjárásban	411
LABÁDI GIZELLA: A kettős szám jele a szamojéd nyelvekben	416

ISMERTETÉSEK — SZEMLE

HAJDÚ PÉTER: Wolfgang Steinitz 1905—1967	425
HAJDÚ PÉTER: Moór Elemér 75. születésnapjára	430
ЛЫТКИН, В. И.: Письмо в редакцию	433
VÁSZOLYI ERIK: Második zürjénföldi tanulmányutam	435
SZÉPE GYÖRGY: <i>John Lotz, The Uralic and Altaic Program of the American Council of Learned Societies</i>	440
SZEPESY GYULA: <i>Sz. Kispál Magdolna, A vogul igenév mondattana</i>	442
KÁLMÁN BÉLA: <i>Julius Mägiste, Värmlandfinska ortnamn I.</i>	446
BAKOS FERENC: <i>Tamás Lajos, Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen</i>	447
PAPP FERENC: <i>И. А. Мельчук—Р. Д. Равич, Автоматический перевод 1949—1963</i>	451
NAGY FERENC: <i>E. С. Кубрякова, Что такое словообразование?</i>	454
FODOR ISTVÁN: <i>Approaches to Semiotics</i>	456
FODOR ISTVÁN: <i>Universals of Language</i>	458
FODOR ISTVÁN: <i>A. Capell, Studies in Socio-linguistics</i>	462
FODOR ISTVÁN: <i>R. B. Le Page, The National Language Question</i>	465

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1967. VII. 11. — Példányszám: 650 — Terjedelem: 20,85 (A/5) ív
+ 2,5 (A/5) ív melléklet,

67.64087 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MUNKATÁRSAINKHOZ

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: —— (nyelvi adatok jelölésére), ritkított (értelmi kiemelésre), == félkövér (alcímek betűtípusaként), ≡ kapitálchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát római számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé vesszőt tegyenek.*

Ára: 16,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 28,— Ft

INDEX: 25.666

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST